

Yanya Vilayetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları Reports Written on Ioannina (Yanya) and Their Consequences

*Yüksel Nizamoglu**

Özet

Osmanlı Devleti döneminde devletin işleyişiyle ilgili yaşanan çeşitli problemler için çalışmalar yapılmış ve raporlar şeklinde padişahlara takdim edilmiştir. Layiha olarak adlandırılan bu raporlarda farklı konular ele alınarak çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır. Bu makalede Yanya vilayetine dair biri Abdülaziz zamanına, ikisi II. Abdülhamit devrine ait olmak üzere üç layiha ele alınacaktır. Yanya vilayeti Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra bu ülkeyle sınır olması, özellikle Rum nüfusunun yoğunluğu ve Müslüman unsurların büyük kısmını Arnavutların meydana getirmesi yönüyle farklı problemlerin yaşandığı bir vilayet olmuştur. Yanya ile ilgili ıslahat layihalarında çeşitli sorunlar tespit edilerek çözüm teklifleri getirilmiştir. Bu çalışmada layihalarda öne çıkan problemler ve çözüm önerileri ele alınarak, bu tekliflerin gerçekleşme durumları incelenecek, son olarak da Mustafa Suphi'nin babasının valiliği döneminde Yanya ile ilgili 1909 yılına ait gözlemlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yanya, layiha, İsmail Kemal, Mustafa Suphi.

Abstract

During the period of the Ottoman State, studies on various problems about the state affairs were carried out and reports about these studies were presented to the sultans. In these reports, which called "layiha", a possible solutions are tried to find by covering different topics. This paper deals with three reports on Ioannina (Yanya), one belonging to Abdul-Aziz era and the other two belonging Abdul Hamid II era. After Greece had gained independence, Ioannina (Yanya), became a city where various problems were experienced as a result of becoming

* Yrd. Doç. Dr, Turgut Özal Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-mail: ynizamoglu@turgutozal.edu.tr

a border with Greece, especially the fact that Greek population density was high and most of the Muslims were Albanians. In these reform reports on Ioannina (Yanya) various problems were identified and solutions were offered. In this paper, firstly, by taking into consideration the mentioned outstanding problems and the solution offers, the realization situations of the reports will be analyzed; and then, Mustafa Suphi's observations about Ioannina (Yanya) during his father's governorship in 1909 will be examined.

Keywords: Ioannina, report "layiha", İsmail Kemal, Mustafa Suphi.

Giriş

Arapça bir kelime olan "layiha", düşünülen bir şeyin yazılı hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Türk tarihinde siyasetnameler şeklinde ortaya çıkan hükümdarlara çeşitli konularda raporlar sunma geleneği, Osmanlı dönemi boyunca çok çeşitli konularda layihalar hazırlanarak takdim edilmesi şeklinde devam etmiştir. Layihalar içinde en çok bilinenleri ıslahat layihaları olup herhangi bir alanla ilgili olarak yapılması planlanan ıslahatın bir kişi ya da resmi bir kurum tarafından yazılmış metnidir.¹ Özellikle II. Abdülhamit devrinde layihalar hem sayıca büyük bir artış göstermiş, hem de çok farklı konulardan oluşacak şekilde hazırlanmıştır. II. Abdülhamit, saltanatının ilk yıllarında ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla valilerden buldukları yerlerle ilgili raporlar istemiş ve İstanbul'a ülkenin hemen her yerinden layihalar gönderilmiştir.² Layihalar hakkında en kapsamlı çalışma Mustafa Oğuz'un "II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar" başlığıyla 2007 yılında hazırladığı doktora tezidir. Ayrıca çeşitli dönemlere ait layihalarla ilgili olarak sekiz adet yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Layihalarla ilgili en yoğun çalışmalar ise makale tarzında yapılmıştır.³

Yanya vilayetinin durumuna dair çok çeşitli konuların ele alındığı layihalar hazırlanmıştır. Bu çalışmada Yanya'ya ait farklı dönemlerde hazırlanan üç layiha ele alınacak ve bu layihalarda belirtilen hususların sonraki yıllarda gerçekleşip gerçekleşmediği Osmanlı Arşivi belgeleri ve Yanya salnameleri vasıtasıyla ortaya konulacaktır. Son bölümde de 1909 yılında babasının görev yaptığı Yanya'ya giden ve oradaki gözlemlerini Tanin Gazetesi'nde yayınlayan Mustafa Suphi'nin tespitlerine yer verilecektir.

Layihalardan ilki 1866 yılında İsmail Kemal Bey tarafından sunulan Yanya Vilayeti'nin siyasi, ekonomik, toplumsal ve eğitim durumunu gösteren layihadır.

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Layiha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 27, s. 116.

² Musa Çadırcı, "II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, s. 413.

³ Mustafa Oğuz, *II. Abdülhamid'e Sunulan Layihalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru hazırlanan bu layihada farklı konulara yer verilmiştir. İsmail Kemal Bey layihanın başında kendisinin Avlonyalı olması ve Yanya'daki Zosima Mektebi'nde altı yıl okumasından dolayı Yanya'yı ve ahaliyi çok iyi bildiğini belirtiyor ve hazırladığı layihayı takdim ediyordu.⁴

Ele alacağımız ikinci layiha; Yanya Vilayetinin nüfus durumu, genel ihtiyaçları ve sıhhi durumu hakkında hazırlanmıştır. Bu çalışma 19 Ekim 1879 tarihinde sunulmuş olup II. Abdülhamit'in hükümdarlığının henüz üçüncü yılına ait tespitleri ortaya koymaktadır. Rapor geniş bir şekilde hazırlanmış, Yanya vilayetinin her yönden durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın verilen bir emir üzerine yapıldığı ve kazalardan gelen layihaların özetlenmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır.⁵

Üçüncü layiha Yanya Maarif Müdürü tarafından hazırlanmış ve sadece Yanya'ya değil, bütün Rumeli'ye yönelik tespit ve teklifler yer almıştır. Çok kapsamlı hazırlanan layiha 2 Ocak 1904 tarihli olup, II. Abdülhamit'in hükümdarlığının yirmi sekizinci yılına aittir. Hazırlayan kişi layihaya ismini yazmamış, sadece "Yanya Maarif Müdürü" şeklinde belirtmiştir. Osmanlı Arşivi kataloglarındaki taramamıza göre bu tarihte Yanya Maarif Müdürü'nün Ziver Bey olduğu anlaşılmaktadır. 16 Aralık 1901 tarihinde Edirne Maarif Müdürü Ziver Bey ile Yanya Maarif Müdürü Celal Bey becayişle birbirlerinin yerine tayin olmuşlar ve Ziver Bey bu görevi bir süre devam ettirmişse de Görice'de teftişte olduğu bir sırada görevine gitmediği gerekçesiyle görevinden azledilmiştir. Yerine de İzmir Maarif Müdürü Namık Efendi tayin edilmiştir. Ziver Bey kısa bir süre sonra görevine yeniden dönmüş ve bir süre daha görevde bulunduktan sonra Kosova Maarif Müdürlüğü'ne tayin olmuştur. Ziver Bey'in Rumeli'de Edirne ve Yanya'da maarif müdürlüğü görevlerinde bulunması, bölgeyi yakından tanınmasında etkili olmuş ve Rumeli'ye dair başka bir rapor da hazırlamıştır.⁶

II. Murat zamanında Osmanlı topraklarına katılan Yanya'nın sınırları 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yeniden belirlenmiş ve 1867'de vilayetin 28 kaza ve 22 nahiyeden oluşması kararlaştırılmıştı.⁷ 1875 yılında vilayet; merkez sancakla birlikte beş sancaktan ve yirmi kazadan meydana geliyordu. Yanya sancağına bağlı Koniçe, Delvine, Filat, Aydonat; Tırhala sancağına bağlı Yenişehir, Golos, Gardiçe, Çatalca, Alasonya, İrmie; Ergiri sancağına bağlı Lapdos, Premedi, Tepedelen, Balibogos; Preveze sancağına bağlı Loros, Margiliç; Berat sancağına bağlı Avlonya, İskarapar (Gosteniçka), İsteniçe kazaları bulunuyordu.⁸ 1877-

⁴ BOA, HR. SYS, 124/6, 12.9.1866.

⁵ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, 3 Za 1297.

⁶ BOA, MF. MKT, 595/22, 5 N 1319; TFR. I. YN, 4/341, 7 Z 1320; MF. MKT, 828/59, 24 Za 1322.

⁷ BOA, İ. MVL, 578/25925, 20 Ca 1284.

⁸ 1292 *Yanya Salnamesi*, Vilayet Litografyası, Yanya 1292, s. 45-78.

1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Tırhala ile Preveze'den bazı yerlerin Yunanistan'a verilmesi, Yanya'nın da sınırlarını değiştirmiştir.⁹ Yanya vilayetinin yüzölçümü 18.200 kilometre kareydi.¹⁰ 1890-1891 yılında Yanya'nın nüfus dağılımı şu şekildeydi.

Tablo 1: 1890-1891 yılında Yanya Vilayetinin Nüfus Dağılımı¹¹

İslam	223.885
Rum	118.023
Ortodoks Arnavut	129.517
Ulah	37.567
Yahudi	3.517
Katolik	93
Toplam	512.812

Yanya ahali Müslüman, Rum, Ulah ve Arnavut Ortodoks Hristiyan ile az sayıda Yahudilerden meydana geliyor, Müslümanların tamamına yakını Arnavutlar oluşturuyordu. Yanya'nın şehir merkezi, Maçova ve Konıçe kazalarının ahali Müslüman, Ulah ve Rum, diğer kazaların halkı ise Arnavut ve çoğunluğu Müslüman'dı.¹²

1. 1866 Yılında İsmail Kemal Bey Tarafından Sunulan ve Yanya Vilayeti'nin Siyasi, Ekonomik, Toplumsal ve Eğitim Durumunu Gösteren Layiha

Aslen Arnavut olan İsmail Kemal Bey, İsmail Kemal Vloralı ya da Avlonyalı İsmail Kemal olarak bilinmektedir. Kendi anlatımına göre 1844 yılında Avlonya'da bir ayan ailesinin oğlu olarak doğmuş ve Selanik'te bir ilkokula devam ederek Türkçeyi öğrenmiş, 1855 yılında Yanya'daki Zosima Rum Mektebi'ni birinci olarak bitirmiştir. Zosima Mektebi'nde Arnavutçanın yanında İtalyanca, Rumca ve Fransızca öğrenmiş, daha sonra İstanbul'a gelerek hukuk okumuştur. İsmail Kemal başlangıçta Arnavutların bağımsızlığı ya da muhtariyetinden yana olmamış, sadece Arnavutların yaşadığı yerlerde ıslahatlar yapılmasını talep etmiş; bu amaçla Abdülaziz ve II. Abdülhamit'e layihalar sunmuştur. İsmail Kemal lise öğrenimini yaptığı Yanya'ya yıllar sonra gelmiş ve Vali Akif Paşa'nın siyasi işlerden sorumlu yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1866 yılında o sırada Tuna valiliği görevinde bulunan Mithat Paşa'nın yanında görev almak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Çok genç yaşta Mithat Paşa'nın yanında bulunmuş, vilayetin mahalli gazetesi olan ve valilikçe çıkarılan Tuna

⁹ BOA, İ. MMS, 60/2831, 27 Z 1295.

¹⁰ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Alam*, Mihran Matbaası, C. 6, İstanbul 1316, s. 4789.

¹¹ *1308 Yanya Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Yanya 1308, s. 254.

¹² Şemsettin Sami, *a.g.e.*, C. 6, s. 4790.

gazetesinin editörlüğünü ve başyazarlığını üstlenmiştir. Mithat Paşa'yla birlikte çalışması İsmail Kemal'i çok etkilemiş, kendisini devamlı olarak takdirle anmıştır. İsmail Kemal, aynı yıllarda Edirneli bir Rum beyinin kızı olan Kleoniçi Surmeli ile evlenmiştir.¹³

İsmail Kemal Bey'in yukarıda verdiğimiz kısa özgeçmişi, kendisinin bölgeyi yakından tanıdığının bir göstergesidir. İsmail Kemal II. Abdülhamit döneminde farklı konularda layihalar sunmuş ve hatıratında bunlara yer vermiştir. Ancak bu makalede ele alacağımız layihadan söz etmemiştir. İsmail Kemal 1866'da sunduğu layihayı Tuna vilayetindeki görevi sırasında yazmış olmalıdır. Bu sırada 22 yaşında bir genç olan İsmail Kemal, Mithat Paşa'nın Tuna valiliğindeki başarılarının ve buradaki icraatlarının; yakından bildiği ve Arnavutların yoğun bir şekilde Yanya'ya da yansımaları arzu etmiştir. İsmail Kemal layihanın başında Yanya ve Narda'da yaşayan 1.500 kadar Musevi dışında Yanya'nın Müslüman ve Hıristiyan nüfusunun toplamının 400.000 olduğunu, bu nüfusun yarısının Rumlardan, diğer yarısının da Arnavutlardan meydana geldiğini, bu iki topluluğun "âdet ve lisan itibarıyla" tamamen birbirlerinden farklı olduğunu belirtmekteydi. Bu dönemde Rumlar genellikle vilayetin doğusunda Koniçe'ye kadar olan yerlerde, Arnavutlar ise batı kısımda yaşamaktaydı. Rumların yoğun olarak yaşadıkları Yanya merkezi, Grebene, Preveze, Narda ve Koniçe kazalarında 3.500 kadar Müslüman nüfus dışındaki ahali Hıristiyanlardan meydana geliyordu. İsmail Kemal Rumların yaşadıkları yerlerin çok azının verimli topraklardan oluştuğunu, bundan dolayı geçim sıkıntısı çektiklerinden Yunanistan'a göç ettiklerini, zaten "*din ve mezhep ve lisan ve örfçe*" benzer olan Yunanlılarla devamlı diyalog halinde olduklarını, bu durumun bölgede Yunan devletinin etkisini artırdığını belirtiyordu. İsmail Kemal'e göre Yunanistan Osmanlı Devleti ile yapacağı bir savaşta başarılı olamayacağını bilmekte ve Helenizm propagandasıyla etkili olmaya çalışmaktadır. Yunan Hükümeti, bunun için "*risalat ve gazete gibi evrak-ı muzırranın cem'i ve neşriyle*" Rum ahalinin zihinlerini karıştırmaya çalışmaktadır. En başta Müslümanlardaki cehaletin ortadan kaldırılması ve bunun için eyaletin her yerinde öncelikle rüştiye ve sıbyan mektepleri açılması gerekmektedir. İkincisi Hıristiyanların gittikçe daha kötü bir duruma gelen fikirlerinin değiştirilmesidir. Bunun çaresi eski Yunan tarihlerinin Rum mekteplerinde okutturulmaması ve yerine Osmanlı tarihinin bütün Rum talebelere okutulmasıdır.¹⁴ İsmail Kemal

¹³ İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 3, S. 5, Ankara 2009, s. 96-99; *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, Editör: Sommerville Story, Çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, Tarih Vakfı yayınevi, İstanbul 2009, s. 3-24; Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk*, Haz. Abdülhamit Kırmızı, Klasik yayınevi, İstanbul 2009, s. 22-23. Tuna vilayet gazetesi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi", *OTAM*, S. 2, Ankara 1991, s. 141-149.

¹⁴ *BOA*, HR. SYS, 124/6, s. 1-2.

sonraki yıllardaki faaliyetleriyle Yunan taraftarı olmakla, hatta Yunan Patrikhanesi'nden para almakla suçlanmıştır.¹⁵ Hatıratında bariz bir şekilde Yunan hayranlığı görülen İsmail Kemal, hazırladığı layihada Arnavutları Yunan propagandasından korumak için alınması gereken tedbirleri sıralamaktadır. Diğer layihalarda da göreceğimiz üzere bu dönemde her türlü probleme çözüm olarak "eğitim" öngörülmüş; sıbyan mektepleri ve rüştiyelerin açılmasıyla Müslüman kitlenin cahilliğinin ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Yanya'da Rumların maddi yönden Müslümanlara göre daha iyi bir durumda olmaları, çok fazla sayıda kaliteli okullarının olması Müslüman kitlenin eğitimini önemli bir gündem haline getirmiştir.

İsmail Kemal bir Rum mektebi olan ve daha çok "Rum Mekteb-i kebirî" olarak bilinen Zosima Mektebi'nden mezun olmuştu. Sadece İsmail Kemal değil, Fraşeri kardeşler (Şemseddin Sami ve Naim Fraşeri), Davut Borici, Yusuf Tabaku, Hodo Sokoli bu okuldan mezun olmuşlardır. Arnavutların önde gelen aileleri çocuklarını Rum mekteplerine göndermeyi tercih etmekte, bu okullar vasıtasıyla Arnavutlar arasında milliyetçilik düşüncesi yayılmakta ve Rumca öğrenilmekteydi.¹⁶ İsmail Kemal orta öğretimini yaptığı Zosima Mektebi'nden her yönüyle çok memnundur. Kendisi Zosima'nın "*ilk ve tek Müslüman öğrencisi*" olmuş, öğrenciler ve öğretmenlerden büyük ilgi görmüş, hatta iki öğretmen evlerine kadar gelerek ders vermişler, mezuniyetinde okul idaresinin yardımı olmuştur.¹⁷ İsmail Kemal Rumların "*tebdil-i efkârî*" için kendisinin de altı yıl okuyarak mezun olduğu Zosima Mektebi'nin ıslah edilmesi gerektiği kanaatindeydi. İsmail Kemal burada bugün de varlığını devam ettiren Zosima Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili olarak bilgiler vermektedir. Buna göre Yanya'da geçim sıkıntısı çeken, bazen de memurların zulmüne maruz kalan Rumlar, geçimlerini sağlayabilmek için farklı ülkelere gitmekteydiler. Bunlardan Zosimada adlı beşkardeş Rusya'ya gitmişler ve orada zengin olarak Yanya'ya dönmüşlerdi. Vefatlarından önce bir vasiyet hazırlayarak kendilerinin ölümünden sonra paralarının Rus bankasına yatırılmasını, buradan elde edilecek gelirlerle bir okul açılmasını, muallimlerin maaşlarının buradan karşılanmasını istemişlerdi. Aslında bu sermaye çok fazla olmadığı gibi, yıllık % 4'den getirisi de çok olmuyordu. İsmail Kemal, gelen paranın sadece bu miktar olmadığı düşüncesindedir. Yanya'ya gelen paralarla dört erkek, iki kız sıbyan mektebinin ve Zosima Mektebi'nin bütün masrafları ve muallimlerin maaşları karşılandığı gibi fakirlerin tedavi olduğu bir hastanenin masrafları da karşılanıyor, ayrıca otuz

¹⁵ Ayrıntı için bkz. Birecikli, a.g.m.

¹⁶ İsa Blumi, "Teaching Loyalty in the Late Ottoman Balkans: Educational Reform in the Vilayets of Manastir and Yanya, 1878-1912", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. XXI Nos. 1&2 (2001), s. 17. Fraşeri kardeşlerden Abdullah Fraşeri'nin görüşleri için bkz. Selda Kılıç, "Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri", *OTAM*, S. 19, Ankara 2006, s. 257-271.

¹⁷ *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 14.

fakir kız okutuluyordu. Hatta vergisini ödemekte zorlananlara da bu paradan yardımcı olunuyordu. Bu işlerin idaresi için başında Metropolitin bulunduğu on sekiz kişilik bir vakıf oluşturulmuştu. İsmail Kemal Zosima Mektebi'nin denetlenmesini talep etmektedir. Hâlbuki Osmanlı Hükümeti, “*Yanya gibi mühim ve nazik bir noktada bulunmasına*” rağmen, Zosima Mektebi'ne “*ecnebi*” muamelesi yapmakta, işleyişine ve müfredatına hiç karışmamaktadır. Altı yıl önce Fransız İmparatoru'nun bu mektebe birkaç yüz bin cilt kitap hediye etmesi, bu dönemde Zosima'nın ününün Avrupa'ya kadar ulaştığını göstermektedir. Zosima Mektebi tamamen Yunan müfredatını takip eden bir mektepti. İsmail Kemal'in bundan sonraki teklifi; yerel yönetim adına bu okulları takip edecek bir memur tayin edilmesi ve Türkçenin zorunlu ders olarak okutulmasıdır. Buraya tayin edilecek Türkçe öğretmeni “*temiz Türkçe ve Rumca bilir*” olmalıdır. Burada Türkçe bütün talebelere öğretilecek, ders kitapları Türkçe olarak basılacak, zamanla mektebin öğretimi dili de Türkçe olacaktır.¹⁸ İsmail Kemal'in Türkçe öğretimini gündeme getirdiği sırada Arnavutlar arasında milliyetçi eğilimler giderek güçlenmekteydi. Arnavutların yaşadıkları yerlerde Arnavutça eğitim veren okulların açılması teklif edilmekte, Arnavutlar için yeni bir alfabe hazırlanmaktaydı. Osmanlı yönetimi ise eskiden olduğu gibi Ortodoks Arnavutların Rumca, Katolik Arnavutların Latince, Müslüman Arnavutların ise Türkçe dillerinde eğitim yapmasını istemekteydi.¹⁹ Yanya, Manastır ve Kosova'da Arnavutçanın öğretilmesine ancak 1908 Aralık'ın da izin verilmiş ve mekteplerin programlarında Arnavutça yer almaya başlamıştır.²⁰ Bu dönemde Katolik Arnavutlar Avusturya, Ortodoks Arnavutlar da Yunan etkisine girmiş durumdaydılar. 19. Yüzyılın ikinci yarısı Arnavutlar arasında entelektüel bir kesimin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.²¹ Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca azınlık okullarını denetlememiş; ilk defa 1881 yılında çıkarılan “*Rumeli-i Şarkî Vilayetinin Mebadi-i Tedris Hakkında Kanun*”²²ya azınlıkların okul açmasına bazı sınırlamalar getirilmesi ve müfettiş görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. 1896 yılında da “*Maarif Müdürlerinin Vezâifine Mübeyyin Talimat*” çıkarılmış; burada da okulların derecelerinin, nerelerde olduğunun, isimlerinin, müdür ve öğretmenlerinin kimler olduğunun bir deftere kaydedilmesi, ders kitapları, programları, öğretmen diplomalarının

¹⁸ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 2-6. İsmail Kemal, Zosima'ya yardım edenleri “ashab-ı hayrat” şeklinde belirtir.

¹⁹ Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s. 162. Balkan toplumları arasında milliyetçilik düşüncesinin yayılması hakkında bkz.: İlber Ortaylı, “Balkanlarda Milliyetçilik”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim yayınları, İstanbul 1985, s. 1026-1032.

²⁰ BOA, TFR. I. MKM, 1089/65.

²¹ Falma Fshazi, “2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu “O An”, *İÜ SBF Dergisi*, S. 38, İstanbul 2008, s. 170.

Maarif Nezareti tarafından onaylı olması gerektiği belirtilmiştir. Aynı talimatta Türkçe derslerinin programlarda yer alması, özellikle tarih ve coğrafya kitapları ile derslerde kullanılan haritalara dikkat edilmesi isteniyordu.²² 1869 Nizamnamesi'nde sıbyan mekteplerinin ıslahı ve iptidailerin açılması kararlaştırılmışsa da 1876'dan önce iptidailerin sayısı ancak 200 olmuştur. II. Abdülhamit devrinde ilköğretim vilayetlere yayılarak Müslüman halkın cehaletten kurtarılması amaçlanmıştır. Bunda önemli bir neden Müslüman çocuklarının yabancı ve azınlık okullarına gitmelerinin önüne geçilmek istenmesi ve gayrimüslim tebaanın Müslümanlardan daha eğitilmiş olduğunun anlaşılmasıdır. 1900 yılına gelindiğinde Osmanlı ülkesinde ilkokulların sayısı 29.310 olmuş ve öğrenci sayısı da 899.932'ye ulaşmıştır.²³

İsmail Kemal kasaba ve köylerde nüfusa göre büyük veya küçük Rum mektepleri bulunduğunu, buraları bitiren çocukların Yanya'ya gelerek bu mektebe kaydolduklarını anlatmaktadır. Rum talebeler Zosima'da, *"elsine-i garbiyenin bazısını ve fünün-ı mütenevviyenin mukaddematını tahsil eyledikten sonra"* Atina'daki üniversiteye giderek orada bir alanda eğitimlerini tamamlamakta, öğrenimleri sırasında meslek tercihlerini de yapmakta ve ticarete atılmayı veya muallimliği seçmektedirler. Atina'ya gidip orada beş altı yıl kalanlar, Yunan terbiye ve geleneklerinden etkilenmekte, büyük çoğunluk itibarıyla Yunan vatandaşlığına geçerek Yanya'ya dönmektedirler. Yanya'ya geldiklerinde ağızlarından çıkan her söz Rumlar tarafından, *"ber ne olursa olsun ayn-ı hikmet ve keramet nazarıyla"* değerlendirilmektedir. Rum mekteplerinde görev yapan muallimlerin bir kısmı Yunan tabiiyetine geçmiş, bir kısmı da Osmanlı tabiiyetinde kalmaya devam etmektedirler. Ancak her iki grup muallim de Yunan taraftarı olarak Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapmaktadırlar. Bu muallimlerin *"henüz birçok şeyi anlamayacak durumda olan etfali işfalden başka bir gayretleri"* olmamaktadır. Ayrıca Hıristiyan gençler tahsil veya ticaret maksadıyla başka yerlere gitmekte ve servet sahibi olarak geri dönmektedirler.²⁴ İsmail Kemal bu nedenlerle Rum gençlerinin Atina Üniversitesi'ne gitmelerine mutlaka engel olunması düşüncesindedir. Bunun çaresi Yanya'da açılacak mektebe Rum talebelerin de alınmasıdır. Rum gençleri bu okuldan sonra Dersaadet'e gelecekler, böylece Yunan propagandasına maruz kalmayacaklar, Osmanlı ülkesinin parası da dışarıya gitmeyecektir.²⁵ 1869 Nizamnamesi, bin haneden fazla nüfusa sahip olan ve önemli görülen kasabalarda idadi açılmasını öngörmüştü. İlk idadi 1875'te Yanya'ya bağlı

²² M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Boğaziçi yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 87-91.

²³ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 77-79.

²⁴ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 3-4.

²⁵ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 5.

Yenişehir'de açılmış, 1905-1906'da sayıları 98'e ulaşmıştı. Bu dönemde Yanya'da dört idadi bulunuyordu. Yanya idadisi yedi yıllık leylî idadi idi.²⁶ İsmail Kemal'in Yanya'da açılacak mektebe Rum talebelerin de alınması teklifi idadinin açılmasıyla gerçekleşmiştir. 1878-1879'da Yanya'da açılan idadiye gayrimüslim talebeler de alınmıştır.²⁷ Ancak gayrimüslimlerin yeni açılan idadilere rağbet etmedikleri anlaşılmaktadır. Yanya ve Berat idadilerine çok az azınlık mensubu öğrenci devam etmiştir. Rumların bu idadileri tercih etmemeleri, önceki dönemlerden gelen alışkanlıklarla ve Rum okullarının daha kaliteli olmasıyla açıklanabilir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere İsmail Kemal, Mithat Paşa'nın Tuna vilayeti adına çıkardığı "Tuna" gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yapıyor, Hükümetin ve Vali Mithat Paşa'nın icraatlarını halka anlatma fırsatı buluyordu. İsmail Kemal bu tecrübeyle olsa gerek, Yunan propagandasının önüne geçilmesi için "neşretmekte oldukları her türlü eracıftan" dolayı Yunan gazetelerine karşılık Yanya'da bir matbaa kurulmasını istiyordu. Bu matbaada haftada bir defa Türkçe ve Rumca yayın yapacak bir gazete çıkarılmalı, Yunan propagandasına karşı koymak için kitap ve risaleler basılmalıdır. İsmail Kemal bu kitaplarda Yunanlıların kabahatlerinin anlatılmasını arzu etmekte, Yunanistan'da basılan ve talebelerin zihnini karıştıran kitapların okutulmasının engellenmesini talep etmektedir.²⁸ İsmail Kemal'in bu teklifi yaptığı yıl, yani 1866'da Yanya'da bir matbaa kurulması gündeme gelmiş ve yazışmalar yapılmıştır. Nitekim matbaanın masraflarının mal sandığından karşılanması kararlaştırılmış, matbaa kurulmasında amacın Atina'da yayınlanan Rumca gazetelerin etkisini gidermek ve Hıristiyan mekteplerinde okutulan ders kitaplarının bu matbaada bastırılması olduğu belirtilmiştir.²⁹ Rum okullarının ders kitaplarının vilayet matbaasında basılmasıyla içeriğinin kontrolü de sağlanmış olacaktı. Yanya'da 1869 yılından itibaren Türkçe ve Rumca olarak yayın yapan Yanya Vilayet Gazetesi bu matbaada basılarak yayınlanmıştır.

İsmail Kemal'in bir diğer tespiti Yunanlıların Arnavutlara yönelik olarak yaptıkları çalışmalarla ilgilidir. İsmail Kemal'e göre; Yanya eyaletinde 40.000'i Hıristiyan olarak 200.000 kadar Arnavut bulunmaktadır. Hıristiyan Arnavutlar Arnavutça konuştuklarından şimdiye kadar Yunan propagandasından etkilenmemişlerdir. Ancak Yunanlıların Arnavutlarla ilgili faaliyetleri devam etmekte, önceki yıllarda Yunanistan'a giden Arnavutları yeniden Yanya'ya göndererek Rumca eğitim yapan okullar açtırmakta, Türkçe öğrenecek mektep bulamayan Arnavutlar bu mekteplere gitmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla "şimdiden önü alınmazsa dört beş sene geçmez, Arnavutluk'ta dahi

²⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s. 115-128.

²⁷ 1319 Yanya Salnamesi, Yanya, Vilayet Matbaası, 1319, s. 201.

²⁸ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 5.

²⁹ BOA, İ. DH, 554/38571, MKT. MHM, 372/18, 374/49, 376/100, 380/72.

Rumca tamim olunur". Rumcanın yayılmasını önlemek için bir an önce Türkçe öğretecek mektepler açılmalıdır. Aslında Arnavut Hıristiyanlar İncil'i ve diğer dua kitaplarını Arnavutça okuduklarından ve kiliselerde ayinler Arnavutça yapıldığından Rumca'yı çok tercih etmeyeceklerdir.³⁰ Bu dönemde Arnavutlar arasında Rumcanın yayılması amacıyla kitaplar yazdırıldığı, Osmanlı Devleti'nin bu kitapların dağıtılmasını önlemeye çalıştığı dikkat çekmektedir.³¹ İsmail Kemal Hıristiyan Arnavutların iki kötü özelliklerinin olduğunu; bunlardan birincisinin serbest bir şekilde yaşamaya alışmış olmaları, ikincisi de maarıften mahrum olmaları şeklinde belirtmektedir. Bu iki eksikliğin giderilmesi eğitim sayesinde olacaktır. Arnavutların yaşadığı yerler Yanya'nın en verimli toprakları olduğu halde; eğitim, ticaret ve sanayiden mahrum olmalarından dolayı fakir bir hayat sürmekte, Rumlar kadar gayret etseler de "sebat edemediklerinden" çalışmalarından sonuç alamamaktadırlar.³² İsmail Kemal ayrıca Arnavutların şu andaki durumlarına nazaran ellerine bir tabanca bile verilmemesi gerektiğini, Arnavutların yoğun oldukları Berat, Delvine, Tepedelen ve Avlonya'da eski yapının devam ettirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³³ Arnavutlar arasında silahlanma çok fazlaydı ve çok eski dönemlerden itibaren silah imal etmekteydiler. Avrupa'da üretilen Martin tüfeklerini bile taklit ederek üretmişlerdi. Özellikle aralarındaki kan davaları halkın silahlanmasına neden oluyordu.³⁴ 1908-1909'da iki milyon kadar olan Arnavut'un elinde iki yüz elli bin arkadan dolma tüfek bulunmaktaydı. Bu dönemde Arnavutların ellerindeki silahların toplanması kararlaştırılmış, ancak büyük zorluklar yaşanmıştı.³⁵

İsmail Kemal ayrıca bayındırlık alanında yapılması gerekenlere yer vermektedir. Amerika'daki gibi asma köprüler yapılmasını, eğer maddi imkânsızlıklardan dolayı yollar tamamlanamıyorsa geliri birkaç yıllığına şahıslara verilmek üzere yaptırılmasını teklif etmektedir. Yanya gibi ithalat ve ihracatı büyük meblağlara ulaşan bir eyaletin iskelelerinden Yanya merkeze kadar düzgün ve emniyetli yollar yapılmalı, Berat sancağındaki Mazaki Ovası iskelelere bağlanmalı ve kış aylarında bile bu yollar açık olmalıdır. Bu yollardan sadece ahali yararlanmayacak, devletin gelirleri de artacaktır. Dışarıdan gelen

³⁰ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 5.

³¹ Bkz. BOA, MF. MKT, 74/99, 6 R 1299. İsmail Kemal sonraki yıllarda Arnavutlar arasında Latin harflerinin kabulünden yana bir tavır izlemiş, sonunda Sami Fraşeri'nin önerdiği Yunan karakterli Latin alfabesi milli alfabe olarak kabul edilmiştir, Bozboru, *a.g.e.*, s. 223.

³² BOA, HR. SYS, 124/6, s. 8.

³³ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 8.

³⁴ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarhinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s. 384, Kazım Nami Duru, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1959, s. 5, Bozboru, *a.g.e.*, s. 33.

³⁵ Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar*, İletişim yayınları, İstanbul 2006, s. 243-244, Avlonyalı Süreyya Bey, *a.g.e.*, s. 50.

malların Yanya'ya nakliyesi için iskeleden Narda üzerinden Yanya'ya kadar gelecek bir yolun inşasına üç yıl önce başlanmışsa da henüz yarısına bile gelinmemiştir.³⁶ Sonraki yıllarda Yanya'da yollar yapılmışsa da yeterli olmamış ve Balkan Savaşı'nda bile yolların yetersizliğinden şikâyet edilmiştir. İsmail Kemal ayrıca Arnavutların yaşadıkları yerlerde istihkâm olmadığından şikâyet etmekte ve özellikle Yedi Ada'nın Yunanlılara terkinden sonra buraların her türlü işgale açık olduğunu ifade etmektedir. Aksi takdirde İtalyanlar ve Garibaldi gönüllüleri çok rahat bir şekilde buraları işgal edeceklerdir. Bütün bu nedenlerle buralarda mutlaka yeni istihkâmlar ve kaleler inşa edilmelidir.³⁷ İsmail Kemal henüz 1866 yılında Garibaldicilerle ilgili böyle bir konuyu gündeme getirmiş ve şimdiden tedbir alınmasını istemişti. Garibaldiciler 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yunan çetelerinin yanlarında yer almışlar, Balkan Savaşları'nda Yanya'yı savunan Osmanlı kuvvetleri Yunan kuvvetlerinin yanında yer alan Garibaldi Gönüllülerine karşı savaşmak zorunda kalmışlardır.³⁸

Abdülaziz'in padişahlığı sırasında hazırlanan bu layihadan sonra Yanya'da bazı gelişmeler yaşanmışsa da, İsmail Kemal'in tespitlerine benzer problemler devam etmiş ve çözüm için yeni layihalar hazırlanmıştır.

2. Yanya Vilayetinin Nüfus Durumu, Genel İhtiyaçları ve Sıhî Durumu Hakkında Hazırlanan Layiha

Bu çalışma 19 Ekim 1879 tarihinde yani, II. Abdülhamit'in hükümdarlığının üçüncü yılında sunulmuştur. Abdülhamit daha hükümdarlığının ilk yıllarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile karşılaşmış ve savaşın yenilgiyle sonuçlanması pek çok soruna da neden olmuştur.

Layihanın başında insanın güzel ahlak kazanması ve kötülüklerden uzak kalmasının, ancak mektep sayesinde kazanacağı ilim ve marifetle mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Bunun için herkes ilim ve marifete kolayca ulaşabilmelidir. Hâlbuki Yanya vilayetinin durumu değerlendirildiğinde Müslüman ahali "*külliyen mahv*" bir durumda olup, Hıristiyanlar ise bir dereceye kadar iyi sayılabilecek bir seviyeye ulaşmışlardır. Zira Yanya ve köyleriyle, Yanya sancığına bağlı Koniçe, Filat, Aydonat, Maçova ve Grebene'de çok büyük meblağlara ulaşan vasiyetnamelerle Hıristiyanlara mahsus okullar açılmıştır. Müslümanlar için Maarif Nezareti tarafından mektepler tahsis edilmiş, fakat hocaların yetersiz olması istenilen neticenin alınmasını engellemiştir. Raporda bundan sonra "*pek çok geride kalmış ahali-i İslamiye için Yanya kasabasında ismen ve cismen ve hakikaten bir mekteb-i*

³⁶ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 7.

³⁷ BOA, HR. SYS, 124/6, s. 8.

³⁸ Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 132-134.

kebir tesisi" ve buraya "*âlim hocalar*" tayin edilmesi istenmektedir. Bu tekliften İsmail Kemal Bey'in layihasında belirtilen Rumların "*mekteb-i kebir*" olan Zosima Mektebi'ne benzer bir okulun Müslüman ahali için de açılmasının gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Teklifin devamında kullanılan ifade ilginçtir ve "*mukteziyyat-ı zamana göre ilim ve fennin ve sanayinin tedrisi*" istenmektedir. Raporda eğitimle ilgili olarak yapılan diğer teklif, nüfusa bağlı olarak mahalleler, kasabalar, hatta köylerde bile mektepler kurulması, mekteplerin finansmanının da "*gerek tahsisat-ı kâfiye ve gerek ianat-ı ahali ve teşvikat-ı mesai*" ile halledilmesidir. Bu mekteplerin idaresinden valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar ve nahiye müdürleri sorumlu tutulmalıdır.³⁹ II. Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarında yapılan bu teklifler olumlu sonuçlar vermiş; Yanya vilayetinin kaza merkezlerinden köylerine kadar yeni okullar açılmıştır. Bu okullar sadece iptidailerle sınırlı kalmamış, rüştiye ve idadiler de açılmıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıktığı 1876'dan itibaren 1901-1902 yılına kadar bir kısmı köylerde olmak üzere 43 iptidai, bir tanesi kızlar için olmak üzere 5 rüştiye ve 2 idadi açılmıştır.⁴⁰ 1905-1906'da Yanya'da usûl-i cedid ile eğitim yapan 124 erkek, 4 kız ve 2 karma olmak üzere 130 resmi iptidai vardı. 33 erkek, 4 kız ve 3 karma olmak üzere toplam 40 özel iptidai bulunuyordu.⁴¹

Raporda sadece eğitime yer verilmemiş, farklı konularda talepler dile getirilmiştir. Bu taleplerin başında yol yapılması gelmektedir. Gerekçe olarak Yanya'nın Filat dışındaki kazalarının birbirine ve Yanya'ya; on beş, yirmi ve otuz saat mesafede olmalarından dolayı ticaret ve üretim itibarıyla pek çok yol ve köprülere ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Özellikle kış mevsimlerinde yollar kapanmakta ve ticaret tamamen kesintiye uğramaktadır. Bu nedenle Filat'tan Yanya'ya, Yanya'dan Manastır'a ve Tırhala'ya giden caddelerin ve kazalardan Yanya'ya, ayrıca kazalardan diğer kazalara olan yolların, bu cadde ve yollardaki köprülerin inşa edilmesi ve sürekli olarak korunması gerekmektedir.⁴² II. Abdülhamit dönemi ülke çapında hem karayolu, hem de demiryollarının önemli ölçüde geliştiği bir dönemdir. Yanya vilayetinde de bu dönemde yeni yollar yapılmış, özellikle Yunanistan'a sınır olmasından dolayı Yanya'ya önem verilmiştir. Öncelikle Yanya vilayet merkezinin Ergiri, Berat ve Preveze'ye bağlantı yollarının tamamlanmasına çalışılmış, daha önce faaliyette olan yolların da tamiri amaçlanmıştır. Berat'tan Avlonya'ya kadar olan yol çalışır duruma getirilmiş, askeri amaçlarla Yanya-Manastır yolunun eksiklerinin tamamlanmasına çalışılmıştır.⁴³ Bu dönemde; Yanya-Manastır, Yanya-Preveze,

³⁹ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 1.

⁴⁰ 1319 Yanya Salnamesi, s. 205-207.

⁴¹ Kodaman, a.g.e., s. 90.

⁴² BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 1.

⁴³ Sevim Erdem, II. Abdülhamit Devri Bayındırlık Faaliyetleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010, s. 170-174.

Kalabaki-Serandoz, Papasköprüsü-Solhora, Premedi üzerinden Serandapor-Berat, Ergiri-Tepedelen üzerinden Yorgocan-Avlonya, Margiliç-Eskopça, Aydonat-Filat, Delvinaki Hanı-Vostina, Yanya-Filat yolları vardı.⁴⁴

Raporda bundan sonra bir memleketin terakkisinin ancak mal ve can emniyetinin sağlanması ile mümkün olabileceği belirtilmiş ve asayişle ilgili tekliflere yer verilmiştir. Son zamanlarda bölgede meydana gelen asayiş olayları, ticaret ve ziraat hayatını doğrudan etkilemiş ve acil tedbirler alınmasını gerektirecek bir hale dönüşmüştür. Bölgede asayiş sağlamaya yönelik görevlendirilen zaptiye; sayı, maaş ve keyfiyet yönleriyle yeterli olmadığından asayişin temininde problemler yaşanmaktadır. Asayişin sağlanabilmesi için zaptiyelerin sayısı, maaşları artırılmalı, seçimlerinde dikkatli davranılmalıdır. Raporda Yanya'ya bağlı Grebene ve Manastır vilayetine bağlı Kolonya kazası halkının asayişin bozulmasına sebebiyet verdiklerinden şikâyet edilmekte ve bu kazalarla Koniçe'nin tek bir mutasarrıflık altında toplanması teklif edilmektedir. Mutasarrıflığın merkezi Koniçe olacak, yeteri kadar asker ve zaptiye bulundurulacak şekilde olaylarının önüne geçilecektir. Hem Yanya kazalarından gelen layihada, hem de özet olarak sunulan nüshada Koniçe merkezli bir sancak kurulması teklif edilmişse de bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Diğer rapor ve layihalarda görüldüğü üzere burada da her türlü problemin çözümü eğitime bağlanmaktadır. Ahalinin asli ihtiyacı; ilim, maarif, mektep, sanayi-i talimdir. Bunlar olursa ticaret gelişecek ve sermaye birikimi gerçekleşecektir. Ancak en önemli şartlardan birisi "*muhafaza-i mal ve can*" teminidir. Bunun için de vilayette görev yapan memurlar çok iyi seçilmeli, bu kişiler "*muktedir ve müstakim ve afif ve namuslu ve gayretli*" olmalıdır.⁴⁵ Yanya vilayeti asayiş yönüyle ciddi problemler yaşanan bir yerdi. Bu nedenle aynı dönemde çok sayıda askeri ve zaptiye karakollarının açılması dikkat çekmektedir.⁴⁶

Diğer bölümde Yanya mülhakatından gelen layihalarda belirtilen durum ve teklifler özetlenmiştir. Hristiyan ahali, servet yönüyle zenginleşerek pek çok mektep ve idadi açarak refah seviyesini artırmıştır. Müslümanların mekteplerden mahrum olmaları, "*fakrû zaruretlerinin seneden seneye tezyid ve teşeddüdü*" ile sonuçlanmıştır. Bunun için köylerde sıbyan mektepleri, kasabalarda da rüştiyeler çoğaltılmalı ve kaliteli öğretmenler yetiştirilmelidir. Yanya merkezde bir "*mekteb-i kebir*" açılmalı, burada altmış fakir öğrenci "*meccanen*" okutulmalı, toplam mevcut yüz yirmi olmalıdır. Raporda açılacak mekteb-i kebirin müfredatına dair teklifler de yer almakta; ders programlarının "*riyaziyat, ticaret ve ziraata müteallik*" olması talep edilmektedir. Böylece kaliteli memurlar ve rüştiye mektepleri için muallimler yetişecek, rüştiyelerden mezun olanlar

⁴⁴ 1311 Yanya Salnamesi, s. 334-339.

⁴⁵ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 2-3.

⁴⁶ 1311 Yanya Salnamesi, s. 334.

iptidailerde görev alacaklardır. Mekteplerin finansmanı için gereken bir milyon kuruşun sekiz yüz bin kuruşu vilayet bütçesinden, yüz bin kuruşu metruk vakıflardan karşılanmalı, “*vilayet abalisi fakir olduğundan*” sadece yüz bin kuruşluk kısmı halktan iane yoluyla toplanmalıdır.⁴⁷ Gerçekten de Yanya İdadisi bünyesinde beş öğretmenin görev yaptığı bir ziraat şubesi faaliyete geçmiştir. İdadide ücretsiz öğrenci de okutulmakta ve yatılı kalma imkânı da bulunmaktaydı.⁴⁸ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve diğer masrafları ve hocaların maaşlarının köylü veya mahalle halkı tarafından karşılanması kararlaştırılmıştı. Devlet mali yönden sorumluluk altına girmemiş, bu durum okulların yayılmasına engel olmuştur. 1869 Nizamnamesi’nin önce Rumeli’de uygulanması kararlaştırılmış; mahalle ve köylerde inşaata müsait yerlerde mektep yapılması, mektep olmaya elverişli binaların mektebe çevrilmesi, böyle bina yoksa inşa edilmesi için ahalinin zorlanması ve teşvik edilmesi istenmiştir. Hoca maaşları için çeşitli çözümler üretilmiş; mektebin vakfı varsa oradan, avarız parası varsa ondan bir miktarın, fitre ve kurban derilerinin paralarından, yine sıkıntı devam ederse halktan alınacak yardımlardan karşılanması yoluna gidilmiştir. Devlet böylece Müslüman halkı, kendi çocuklarının eğitim aldığı okullarla ilgilenmeye zorlamıştır.⁴⁹ 1867 yılına kadar rüştiyelere sadece Müslüman talebe alınmaktaydı. Daha sonra azınlık öğrencilerinin Türkçeden sınava girilmesi şartı ile alınmasına karar verilmiştir. 1869’da ülke genelinde 100 kadar rüştiye bulunmaktaydı. 1869 Nizamnamesi’nde beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüştiye açılması isteniyordu. 1906-1907 öğretim yılında Yanya’da 9 erkek, 2 kız olmak üzere 11 rüştiye bulunmaktaydı. Aynı dönemde Anadolu’daki 310 rüştiyeye karşılık Rumeli’de 159 rüştiye vardı. Rüştiyelerin toplam sayısı da 619’dur.⁵⁰

Hazırlanan layihalarda Yanya vilayetinin maariften sonra en önemli probleminin yol ve köprü ihtiyaçları olduğu belirtilmiştir. Yol yapımın önemi de “*araba değil, yüklü hayvanın subuletle geçeceği bir tarik bulunmadığından terakki-i servet ve mamuriyete mani oluyor*” şeklinde ifade edilmiştir. Sancak merkezlerinden sahile, şose caddeler inşa edilmeli, kazalar mutlaka birbirlerine muntazam yollarla bağlanmalıdır. Büyük olarak derin beş köprü ile ikinci ve üçüncü dereceden elliden fazla köprü inşa edilmelidir. Yolların yapımında ahaliyi meccanen çalıştırmak yerine, vilayet bütçesinden bir milyon kuruş ayrılarak yol ve köprülerin yavaş yavaş tamamlanmasına çalışılmalıdır. Hazine bir milyon kuruş tahsis edecek olursa yollar ve köprüler tamamlandığında birkaç kat gelir elde edilmesi mümkün olacaktır.⁵¹ Yanya vilayetinde mahkemeler,

⁴⁷ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 3.

⁴⁸ 1321 Maarif Salnamesi, s. 700.

⁴⁹ Kodaman, a.g.e., s. 64-65.

⁵⁰ Kodaman, a.g.e., s. 93-105.

⁵¹ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 3.

adaleti sağlayamamakta ve bu durum ahalinin şikâyetine neden olmaktadır. Çözüm olarak mahkemelerin ıslahı ve vasıflı hâkimlerle bu problem de çözülecektir. Ancak böyle hâkimlerin yetişmesi de her şeyden önce eğitimin gelişmesiyle mümkün olacaktır.⁵² Raporda, Yanya vilayetinin “*idare-i umur-ı maliye ve mülkiyesi yolunda olup*” ifadesi kullanılmış, fakat daha sonra “*memurlardan havas ve avamın şikâyeti(nin) malum*” olduğu ifade edilmiştir. Memurlarla ilgili çözüm teklifi de maarifin terakki etmesine bağlanmıştır.⁵³ Yine satır aralarından görevini iyi yapan memurların sayılarının az olduğunu öğreniyoruz. Bunların sayılarının artması da yine eğitimle sağlanacaktır.

Yanya vilayetinde halkın ve memurların rahatsızlıklarının birisi de Arnavutlar arasında devam eden “*kan gütme*” geleneğidir. Arnavutlar çeşitli sebeplerle birbirlerine suikastlar yapmakta, bu sadece kan davasıyla sınırlı kalmayıp ailesi ve akrabasına da yönelmekte, bu durum “*ma'muriyet ve ticarete*” engel olmaktadır. Burada çözüm yine eğitimidir: “*Âdet-i mezkûrenin Arnavutların ezhanından bütün bütün çıkarılması mutlaka mucib-i terakki ve medeniyet olan maarifin intişarına muhtaçtır*”. Arnavutlar arasında özellikle kızların kendi istekleriyle kaçmalarından veya kaçırılmalarından kaynaklanan kan davaları eksik oluyordu.⁵⁴

Layihalarda Yanya vilayetindeki sağlık durumu ortaya konulmuş ve çözüm yolları teklif edilmiştir. Vilayetin en önemli sağlık problemi çoğu yerlerde bataklık ve kirli sular bulunması nedeniyle sıtma hastalığının yaygın olmasıdır. Sıtma hastalığı Yanya'da artık “*bir maraz-ı daimi hükümüne girmiş*” durumdadır. Güz mevsiminde nezle, kış mevsiminde zatülcenp, verem gibi hastalıklar yaygın olarak görülmekte, altı yıldan bu yana da difteri hastalığı devam etmektedir. Çocuklar için büyük bir tehlike oluşturan kızamık hastalığı ise hafif bir şekilde atlatılmaktadır.⁵⁵

Bu dönemde Yanya vilayetinde çeşitli devletlerin konsolosları görev yapmaktaydı. 1876 yılında Yanya'da Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Yunanistan konsolosları, Yenişehir'de İngiltere, Fransa, Rusya, Yunanistan konsolosları, Narda ve Preveze'de Rusya, Preveze'de Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Narda'da Yunanistan, Avlonya'da Avusturya-Macaristan, İtalya, Yunanistan konsolosları bulunuyor,

⁵² BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 3-4.

⁵³ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 4-6.

⁵⁴ Uğur Özcan, Murat Gökhan Dalyan, “19. yy'da Rumlar ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları”, *History Studies*, Volume 3/3 2011, s. 328, Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s. 33, 39, 232. Kabileler arası kan davasını meşru gören bu geleneğe “*Lek Dokakin Kanunu*” deniyordu. Bozbora, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁵ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 6

bazı iskelelerde Yunan konsolosları görev yapıyordu.⁵⁶ Layihalarda konsoloslarla ilgili değerlendirmelere yer verilmiş, İngiliz konsolos vekili ile Fransa ve Rusya konsolosları tavır ve davranışları itibarıyla “*hayırhab devlet*” olarak değerlendirilmiştir. Avusturya-Macaristan ve İtalya konsolosları tam bir güven telkin edememekte, Yunan konsolosu her ne kadar açıktan aleyhte faaliyet göstermese de, “*Yunanlılık*” politikasının gereklerini yerine getirmektedir. Rumların çoğunluğu Yunanistan’a ilhak arzusu taşımakta, ancak layihadaki ifadeyle “*menfaatperest*” olduklarından şu an itibarıyla açıktan bir icraat yapmamaktaydılar. Ulahların büyük bir kısmı Yunanistan’a, az bir kısmı da Romanya’ya ilhak düşüncesi taşımaktaydılar. Raporda Museviler için “*Yahudiler menfaatlerinden başka bir şey düşünmezler*” ifadesi kullanılmış ve daha sonra Müslümanların yaklaşımlarına yer verilmiştir. Buna göre Müslüman halkın düşüncesi, “*Yunanistan’a bir şey verilmemek ve saltanat-ı seniyeden infikak etmemek hususunda her nevi fedakârlıkta bulunacaklarını cidden ve vicdanen beyan ederler*” şeklinde belirtilmiştir. Ancak Müslümanlar da mevcut sistemin ıslahından yana bir düşünceye sahiptirler.⁵⁷ Müslüman halkın Yunanistan’a bir şey verilmemesini istemesi, 1878 Berlin Antlaşması ile ilgilidir. Bölgenin Arnavut halkı Arnavutların yaşadığı bazı yerlerin Yunanistan ve yeni kurulan Karadağ’a verilmesinden endişe etmekte ve tepkilerini Babıâli’ye kadar ulaştırmaya çalışmaktaydılar.⁵⁸ Bu amaçla Arnavutlar Preveze ve Prizren’de yaptıkları toplantılarda Avrupa hükümetleri nezdinde girişimde bulunma kararı almışlar ve bu amaçla bir heyet oluşturmuşlardı.⁵⁹ Hatta 1 Şubat 1881’de aslen Yanya olup vilayetin değişik yerlerinde görev yapan bir kişi, Narda nehrinden ilerisinin Yunanistan’a bırakılmaması ve Preveze limanı kaybedildiği takdirde Osmanlı Devleti’nin büyük bir zarara uğrayacağına dair bir layiha sunmuştu.⁶⁰

3. Yanya Vilayetin Durumuna Dair Maarif Müdürü Tarafından Hazırlanan Layiha

İncelediğimiz layihalar içinde en kapsamlısı bu layihadır. Yanya Maarif Müdürü Ziver Bey tarafından hazırlandığı anlaşılan bu layiha toplam otuz iki sayfadan oluşmaktadır. Layihada sadece Yanya ele alınmamış, Rumeli’nin tamamına yönelik tespit ve tekliflere yer verilmiştir. Ziver Bey uzun bir dönem çeşitli vilayetlerde maarif müdürlüğü yapmıştır. Tespitimize göre ilk müdürlük görevi Cezayir-i Bahr-i Sefid’de 1891 yılında başlamış, 1896 yılında Halep’e tayin olmuş, ancak Halep’e gitmeden İşkodra’ya tayin olmuşsa da burada da göreve başlamadan Trabzon maarif müdürlüğü görevine getirilmiştir. Buradaki görevi

⁵⁶ 1292 Yanya Salnamesi, s. 102-103.

⁵⁷ BOA, Y. PRK. UM, 3/47, s. 6

⁵⁸ Bu konuda yaşananlar için bkz. Külçe, *a.g.e.*, s. 256-270, Bozboru, *a.g.e.*, s. 201-202.

⁵⁹ Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁰ BOA, Y. PRK. AZJ, 4/45.

iki yıl devam etmiş ve yeni görev yeri Edirne Maarif Müdürlüğü olmuş, bir yıl sonra da Yanya maarif müdürlüğü görevine getirilmiştir. Ziver Bey Yanya'da da uzun süre kalmamış ve yeni görev yeri Kosova olmuştur.⁶¹ Ziver Bey Cezayir-i Bahr-i Sefid'deki görevi sırasında 5 Kânunusani 1308'de tamamladığı Rodos Tarihi isimli bir eser kaleme almış ve bu eser 1896 yılında Rodos vilayet matbaasında basılmıştır.⁶²

Ziver Bey hazırladığı layihanın girişinde II. Abdülhamit'in cülusundan bu yana pek çok meseleyi ortadan kaldırarak, maddi ve manevi nice hayırlı teşebbüslerde bulunduğunu ifade ediyordu. Osmanlı Devleti karakter, lisan ve mezhep yönlerinden zıt kavimleri, kendi yönetimi altında dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bir adalet anlayışı ile yönetmeyi başarmıştı. Gelir kaynakları sınırlı ve yetersiz olan bir memlekette “*terakkiyat-ı medeniye*”, ancak milletini sevip her yönden ilerlemesine gayret eden bir Padişah sayesinde olabilirdi. Osmanlı Devleti'nin her alandaki ilerlemesi bu sayede olmuştur. Maarif Müdürü'ne göre alınan tedbirler sayesinde ülkede asayişsizliğin önü alınmış ve her vilayetin kabiliyetine göre yeni eserler meydana getirilerek Avrupa devletlerinin takdiri kazanılmıştır. Rumeli kıtası çok değişik tebaa ve cemaatlerden meydana gelmekte, özellikle Bulgarlar nüfusça fazla durumda bulunmaktadır. Berlin Antlaşması'nın 21. Maddesinin tatbik edilmesi ile artık Avrupa'nın büyük devletlerinin müdahale edebileceği bir şey kalmamıştır. Ancak asıl yapılması gereken, Panslavizm'in Balkanlarda yayılmasının önüne geçilmesidir. Bunun için, Rumeli vilayetlerinde yaşayan bir milyon Müslüman ve bir buçuk milyon gayrimüslimin “*mizaç ve ablakı*”, geçim kaynakları hakkında ayrıntılı çalışma yapılmalı, ardından kabiliyetleri oranında talim ile medeniyete hazır hale getirilmelidirler. Bu ise gerek altı vilayette yaşayan Türk, Arnavut, Bulgar, Rum, Ermeni, Musevi, Ulah, Sırp gibi unsurların gerek kendi aralarındaki karışık fikirleri değiştirerek uzlaşmaları, gerekse içlerinden bazılarının yabancı devletlerin etkisi ile Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettikleri politikardan vazgeçmeleriyle gerçekleşebilir.⁶³ Bu dönemde Balkanlardaki etnik unsurların özellikle Rusya'nın etkisiyle hareket ettiklerini, Rumların bir Helenleşme sürecinde olduklarını düşündüğümüzde Maarif Müdürü'nün tespitlerinin yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Berlin Antlaşması ile Teselya'nın Yunanistan'a verilmesi, Arnavutları rahatsız etmiş; Preveze ve Yanya'da Yunanlılara karşı hazırlıklara girişmişlerdi. 1881 Mayısında büyük devletler Epir'in Arta bölgesini Yunanistan'a verdiler. Arnavutların yaşadığı toprakların bölünmesi ihtimali, 1877 yılının Aralık ayında Arnavut aydınların İstanbul'da “İstanbul Komitesi” adıyla örgütlenmelerine neden oldu. Başkanlığını Abdül

⁶¹ BOA, MF. MKT, 210/36, 331/21, 337/73, 339/18, 444/11, 595/22, 820/15, İ. MF, 4/1314/Ş-3.

⁶² Ziver, *Rodos Tarihi*, Vilayet Matbaası, Rodos 1312.

⁶³ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 1-5.

Fraşeri'nin yaptığı komitede Paško Vasa, Ziya Priştina, Sami Fraşeri, Mihal Haraito gibi aydınlar yer aldılar. Bu komite ve 1878 yılında Arnavut milliyetçilerinin oluşturduğu Prizren Birliği çeşitli faaliyetlerde bulunmakta, ağırlıklı olarak otonom bir bölge meydana getirmeyi amaçlamaktaydı.⁶⁴

Maarif Müdürü yapılması gerekenleri sıralayarak; vilayetlerde cemaatlere göre vergiler konulmasını, Müslüman ve gayrimüslim mekteplerinin öğretim yöntemlerinin yeniden düzenlenmesini ve teftiş edilmesini, birçok suistimallere yol açan aşar uygulamasının kolay bir şekilde getirilmesini istiyordu. Maarif Müdürü, Arnavutlar arasında etkili olan “*Rafizî*” geleneklerinin kaldırılmasını, Selanik'te bulunan ve sayılarını 15.000 olarak belirttiği avdetilerin dine karşı kayıtsızlıklarının giderilmesini teklif ediyordu. Son teklifi ise Slav etkisinin kırılması için Müslüman nüfusun artırılmasına dairdi. Bu amaçla; Kırkkilise (Kırklareli) sancağının boş arazisine, Yanya vilayetinin Berat ve Loros ovalarına Kırım muhacirleri yerleştirilmeliydi.⁶⁵ Yanya'nın bazı yerlerine muhacirlerin iskânı değişik zamanlarda gündeme gelmiş, böylece vilayetin Müslüman nüfusu Rumeli muhacirlerinin yerleştirilmesi suretiyle artırılmak istenmiştir. Bunun için Yanya'ya bir saat mesafede 300 hanelik bir Müslüman köyü kurulması kararı alınmış ve Yanya'da muhacir iskânına elverişli yerlere muhacir yerleştirilmesi istenmiştir.⁶⁶ Yanya Maarif Müdürü “*Bektaşilik, Kızılbaşlık ve Rafizîlik*” gibi ifadelerle Arnavut Bektaşilere karşı büyük bir tepki göstermektedir. Bunda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Bektaşilerin muhalif olarak algılanması ve özellikle Bektaşî Arnavutların 1832'den 1912'ye kadar devam eden süreçte Arnavut bağımsızlık hareketine destek vermelerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yeniçeriler Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından Bektaşîliğin yaygın olduğu Arnavutluk'a geçmeyi tercih etmişlerdi.⁶⁷ Yanya vilayetinde başta Yanya merkez olmak üzere Leskovik, Koniçe, Fraşar, Premedi, Ergiri, Ayasaranda, Fiyeri, Berat gibi yerlerde Bektaşî tekkeleri bulunmaktaydı.⁶⁸

⁶⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 394-396, Bozboru, *a.g.e.*, s. 191-196, Şaban Çolaku, *İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine*, TTK Yayınevi, Ankara 1994, s. 1738.

⁶⁵ *BOA*, TFR. İM, 2/166, s. 5-8. Arnavutlar arasında İslamiyetin yayılması ve özellikle Bektaşîlik için bkz. Luan Afmataj, *Arnavutluk Bektaşîliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, Jelavich, *a.g.e.*, s. 89-91. Külçe ve Bozburun, Arnavutlar arasında Bektaşîliğin yayılmasında Tepedelenli Ali Paşa'nın önemli bir rolü olduğu düşüncesindedir. Külçe, *a.g.e.*, s. 170-177, Bozburun, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁶⁶ *BOA*, DH. MKT, 1238/40, Y. A. RES, 145/97.

⁶⁷ Fshazi, *a.g.e.*, s. 167, Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s. 290, Afmataj, *a.g.t.*, s. 63. “Perpjekja” dergisi 2005 yılında “eğer Bektaşîlerin rolü olmasaydı, Milli Hareket bu kadar etkili olamazdı” diyordu, Afmataj, *a.y.*

⁶⁸ Külçe, *a.g.e.*, s. 169-170.

Bektaşî tekkeleri Arnavutça kitapların dağıtılmasında büyük bir rol üstlenmişler, Bektaşî dervişleri bu işte aracılık yapmışlardır.⁶⁹

Maarif Müdürü tekliflerini sınıflandırarak bildirmeyi tercih etmiş ve “*umuri maliye*” başlığıyla mali alanda yapılması gerekenleri sıralamıştı. Maarif Müdürü’ne göre vergilerin hesaplanması zor olduğundan suiistimler yaşanıyordu. Aslında vergiler “rüsumat, orman, maadin ve karantina ve Duyun-ı umumiye, reji, liman” gibi kısımlara ayrılmasına rağmen vergiler içinde en önemli kısmı oluşturan aşar ve bedel-i askeri tam olarak tespit olunmuyor ve bu durum vergilerin eksik toplanmasına yol açıyordu. Maarif Müdürü aşarın tam olarak toplanabilmesi için kadastro işlemini en önemli aşama olarak görüyor, bu uzun zaman alacağından en azından aşar toplama sisteminin yeniden düzenlenmesini uygun görüyordu.⁷⁰

Yanya Maarif Müdürü “*nafia*” alanında da tespitlerde bulunarak çözüm yolları teklif etmektedir. Öncelikle yollar meselesini ele almakta; hem araçların nakli, hem de ticari malzemelerin taşınması için çeşitli yollara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Maarif Müdürü’ne göre şimendiferlerin inşası, şoselerin yapılmasından vazgeçilmesine neden olmamalı, her kasaba şoselerle şimendifer hattına bağlanmalıdır. Demiryollarının çok geliştiği Belçika’da muntazam şoselerin yapılmış olması bunun göstergesidir. Maarif Müdürü yolların yapımıyla ilgili olarak bazı tenkitlerde bulunmaktadır. Vilayet başmühendisleri tarafından yanlış güzergâhlar tayin edildiğini, vaktiyle yanlış yapılan yollarda sadece güzergâh değişikliğiyle yetinildiğini, güzergâh tayini veya tamirinde arazi üzerinde inceleme ve tartışmaların yapılmadığını, ihalelerde çok büyük indirimler yapıldığını, yapılan yolların korunması için her sene bekçilere çok fazla para ödendiğini belirtmektedir. Maarif Müdürü’ne göre Rumeli’de kaza ve nahiyelerin birbirine bağlanması için inşa edilmesi gereken pekçok yol vardı. Mustafa Paşa-Kırcaali ve Kırcaali’nin Nevrekop-Razlık-Cuma-yı Bala ve İştib’e ve Karaferiye’nin Alasonya ve Yanya’ya, Preveze’nin sahilden Margiliç, Serandoz, Avlonya, Drac, Berat ve Yanya merkezlerine bağlanması gerekliydi. Ayrıca sınır güvenliği nedeniyle önemli olan Karaferiye-Alasonya-Preveze veya Manastır-Görice-Berat-Drac ve bir bağlantı ile Preveze’ye bir an evvel demiryolu inşası zorunlu idi.⁷¹ Demiryolu hatları, komşu vilayetler olan Selanik ve Manastır’a kadar geldiği halde, Yanya’ya Osmanlı döneminde hiçbir zaman demiryolu inşa edilmemiştir.

⁶⁹ Bozbora, *a.g.e.*, s. 223.

⁷⁰ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 8-10. Aslında yeni kadastro sistemi ilk defa 1858’de Bursa’da, 1859’da da Yanya’da uygulanmıştı, Stanford Shaw, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim yayınları, İstanbul 1985, s. 917.

⁷¹ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 10-13.

Maarif Müdürü'nün önemli bir teklifi, ovalardaki bataklıkların kurutulmasıdır. Meriç, Vardar ile Yanya'daki Berat ve Loros ovalarında ve Manastır'daki bataklıklar az bir masrafla verimli arazilere dönüştürülebilir. II. Abdülhamit devrinde bataklıkların ıslahı ele alınmış ve Yanya vilayetinde Korondos ve Lapista bataklıklarının kurutulması için çalışmalar yapılmıştı.⁷² Maarif Müdürü'nün diğer teklifi Rumeli vilayetlerinde yetişen ürünlerin pazarlara ulaşabilmesi için Burgaz, Preveze, Drac, Serandoz limanlarının elden geçirilmesidir. Çünkü bu limanlara büyük gemilerin uğraması, yeni yatırımlar yapılmasıyla mümkün olabileceğinden hiçbir masraftan kaçınılmamalıdır.⁷³

Maarif Müdürü layihasında maarifle ilgili tekliflere üçüncü sırada yer vermiş, öncelikle II. Abdülhamit devrinde eğitime çok önem verildiğini ve İstanbul'un bu konuda çok önde olduğunu belirtmiştir. Bu gelişmeler Rumeli'ye tam olarak yansımamış, vilayet merkezleri ile sınırlı kalmış, kaza, nahiye ve köyler bu gelişmelerden mahrum kalmışlardır. Arnavutluk bölgesi eğitimle ilgili gelişmelerden çok az istifade etmiş, bu durum özellikle köylerde İslamiyetin zayıflamasına ve Kızılbaşlığın yayılmasına neden olmuştur.⁷⁴ Yukarıda Bektaşilikten şikâyet eden Yanya Maarif Müdürü Kızılbaşlığın yayılmasını eğitimsizliğe bağlamaktadır. Yanya Valisi Ahmet Hıfzı Paşa da 1886 yılında Bektaşiliğin önünün alınması için mektepler açılmasını talep etmişti.⁷⁵ Maarif Müdürü bu şikâyetlerden sonra azınlıkların eğitim durumunu ele almakta ve onlara gıpta ile bakmaktadır. "*Cemaat-ı gayrimüslime efradı ulum ve fünün-ı medeniyeyi tahsilde ve muamelata tatbikte*" başarılı olarak büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Maarif Müdürü Müslüman çocukların eğitiminde başarılı olunamadığını ve köylerdeki Müslüman çocukların Türkçe yerine Bulgarca, Rumca ve Arnavutça konuştuklarını belirtmektedir. Nitekim Yanyalı Esat Paşa (Mehmet Esat Bülkat) öğrenim hayatından söz ederken; Kuleli Askeri Lisesi'nde bütün derslerinin iyi ve pekiyi olduğu halde Genel Tarih'ten sıfır aldığını, bunun nedeninin de Türkçeyi iyi bilmemesi olduğunu söyler: "*Yanya'da Türkçe bilen Müslüman hemen hemen yok gibiydi. Bütün din kaideleri kitapları Rumcaya çevrilmiş Arap harfleriyle yazılmıştı*".⁷⁶ Maarif Müdürü'ne göre, Osmanlı Devleti'nin Müslümanlara yönelik olarak açtığı okullar yabancı devletlerin harekete geçmesine neden olmuştur. Rusya Manastır vilayetinin İştib Nahiyesinde, Romanya birçok Ulah köylerinde, İtalya Drac, Yanya, Avlonya ve Preveze'de, Yunanistan Serfice ile Yanya'dan Preveze'ye kadar, bazıları doğrudan yabancı devletler tarafından işletilen, bazıları doğrudan

⁷² Erdem, *a.g.t.*, s. 459-461.

⁷³ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 14-15.

⁷⁴ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 15.

⁷⁵ BOA, MF. MKT, 92/75.

⁷⁶ Yüksel Nizamoğlu, *Vehîp Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 13.

desteklenen okullar açmıştır. Rumeli’de Amerikan misyonerleri de Manastır ve Görice’de İngilizce ve Arnavutça eğitim yapan yatılı ve gündüzlü kız ve erkek okulları açmışlardır.⁷⁷ Yanya Maarif Müdürü maarifle ilgili tekliflerinde konuyu “*avdeti*”lere getirmekte ve IV. Mehmet zamanından bu yana “*tarik-i hidayet*” olduklarını iddia eden sayıları 15.000 civarında olan bu grubun da “*şeriat-ı İslamiyeyi kabul ve infaza*” ikna edilmeleri gerektiğini ileri sürmektedir.⁷⁸

1907 yılında Yanya’da sadece Hıristiyanların yaşadığı yerlerden 47’sinde, Müslüman ve Hıristiyanların birlikte yaşadığı yerlerin 60’ında mektep bulunmuyordu. Sadece Müslüman nüfusun bulunduğu yerlerin ise 178’inde mektep yoktu. Toplam olarak 285 yerleşim yerinde mektep açılmamıştı.⁷⁹ Bu dağılım Müslüman nüfusun eğitim alma oranının Hıristiyanlara göre ne kadar düşük olduğunu da göstermektedir.

Maarif Müdürü nüfus konusuyla ilgili olarak da teklifler getirmekte ve “*muvazene-i nüfus*” ifadesinin “*kavm-i necibi Osmaniyе’nin daima mevcut cemaatler nüfusuna mecmuan nüfuz etmek (etmesi)*” ve “*nüfus-ı Müslime’nin tezyidi çarelerini aramaktan ibarettir*” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtiyordu. Avrupa’da nüfusun artırılması için birçok çalışma yapılarak insanlık ve medeniyete hizmet edilmektedir. Özellikle birçok masraflarla oluşturulan nüfus istatistikleri insanı hayran bırakacak şekilde hazırlanmaktadır. Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde hazırlanan istatistikler sayesinde on beş yirmi sene önceki nüfusla şimdiki nüfus kıyaslanmakta ve hükümet politikası buna göre oluşturulmaktadır. Yanya Maarif Müdürü sözü Osmanlı ülkesine getirmekte ve Sicill-i Nüfus Nizamnamesi’nde defalarca değişiklik yapılmasına karşılık, verilerin sağlıklı olmadığını, doğum, ölüm ve vefatların tam olarak tespit edilemediğini ifade etmektedir. Yanya Maarif Müdürü’ne göre yapılan sayımlarla Rumeli’de Gayrimüslim unsurların nüfusunun Müslüman nüfusu geçmek üzere olduğu anlaşılmıştır. Bir de “*maarif-i Osmaniyе’den henüz mahrum olmalarına mebni her zaman için kendilerine itimad caiz olmayan*” Arnavutlar ve Avdetiler dâhil edilmediğinde aslen Türk olan Müslümanların sayıca çok az olduğu ortaya çıkmaktadır. Maarif Müdürü’nün diğer endişesi Rumeli’deki 18 sancaktan sadece Tiran, Ergiri, Berat, Drama, Gümölcine sancaklarında Müslüman nüfusun çoğunlukta olmasıydı. Rumeli’deki Müslümanların bir kısmı da Anadolu’ya göç etmekte ve bu da Müslüman nüfusun azalmasına neden olmaktadır.⁸⁰ Yanya Maarif Müdürü’nün teklifi, “*iskân-ı mubacirin*” olmuş ve bunu ayrı bir başlık olarak ele almıştır.

⁷⁷ 1891 yılında Amerikan ve İngiliz misyonerlerin desteğiyle bir kız okulu açılmıştı. Bu sırada 1887’de Görice’de ilk Arnavut özel okulu açılmış, daha sonra Görice (Korçe) yakınlarında da birkaç okul açılmıştır. Ancak Osmanlı yönetiminin baskısı bu okullarda öğrenci sayılarının az olmasına neden olmuştur, Bozboru, *a.g.e.*, s. 221.

⁷⁸ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 15-17.

⁷⁹ BOA, TFR. I. UM. 1/33, 10.10.1323.

⁸⁰ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 17-19. Sicill-i Nüfus Nizamnamesi için bkz.: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 98-104.

Osmanlı ülkesinde muhacir iskânına müsait pek çok arazi vardır. Öncelikle işe elverişli ovalarda 150.000 Kırım muhaciri iskân edilmeli, nüfus iskânı ihtiyacı olan yerlerde ise sermayesizlikten değerlendirilemeyip yabancıların eline geçen büyük çiftlikler devletçe satın alınmalı ve buralara muhacirler yerleştirilmelidir. Maarif Müdürü'ne göre iskân rastgele yapılmamalı, mutlaka bazı hususlara dikkat edilmelidir. Öncelikle nüfus iskân edilecek arazinin “*ziraata ve havaca yaşamağa müsaid olduğunun fennen tabarrisi*” ve arazinin elli altmış sene o nüfusun işesine yeteceği tespit edilmelidir. Yer seçilirken askeri yönden fayda sağlayacak bir konumda olmasına, demiryolu hattına yakın olmasına veya hudut civarlarında bulunmasına dikkat edilmelidir. Muhacir olarak memlekete gelen kişiler mutlaka sağlık kontrolünden geçirilmeli ve hastalıklarına göre gereken tedbirler alınmalıdır. 50, 200 ve 500 hanelik köy planları yapılmalı ve plan haricinde inşaata izin verilmemelidir. Şimdiye kadar iskân edilen Çerkez, Tatar ve Gürcü muhacirler Türk köylerine uzak yerlerde yerleştirilmeleri ve kendilerine ait gurur nedeniyle Türkçeyi öğrenememişlerdir. Bu nedenle yeni iskân edilecek muhacirler, Türklerin yaşadığı köylere karışık olarak yerleştirilmelidirler. Sadece Bulgarlardan oluşan yeni köyler kurulmasına izin verilmemelidir.⁸¹

Yanya Maarif Müdürü daha sonra vilayet idaresiyle ilgili tekliflerde bulunmaktadır. Memurların seçiminde hassas olunmalı, ehliyetsiz kişiler istihdam edilmemelidir. Vergilerin tahsilinde halka zulmedilmemesi ve suüstimallere engel olunmalıdır. Ayrıca vilayet bütçelerinin dengeli olmasına, masraf ve fevkalade harcamaların kontrollü bir şekilde yapılmasına çalışılmalıdır.⁸²

Maarif Müdürü son bölümde ise “*ahval-ı hazıra ve netice*” başlığıyla bazı tespitlerde bulunmakta ve teklifler yapmaktadır. İtalya gerek İtalya’da yerleşmiş Arnavutlar, gerekse Karadağ Hükümeti ile kurdukları dostluk nedeniyle Yanya ve İşkodra için ümit beslemekte ve ilk fırsatta mesele çıkarmayı planlamaktadır. Maarif Müdürü Avusturya-Macaristan’ın “*cinsen ve mezheben müteferrik firka ve cemaatlerden tereküb ettiği*” için gelecekte parçalanmasının mukadder olduğunu belirtir. Özellikle Almanların “Drang nach Osten (şarka doğru) politikası artık etkili olmaya başlamış ve bu politika önce Avusturya’yı, özellikle Rusya’yı rahatsız etmiştir. Rusya’nın planı Kudüs ve İstanbul şeklinde ikiye ayrılmış patrikliği İstanbul’da birleştirmek ve böylece Rum, Bulgar, Ulah, Sırp, Romen vs. Ortodoks mezhebine tabi olan cemaat mensuplarının beraberce dini eğitim almalarını sağlamak ve ardından bir Rus’u patrik yaparak Panslavizm hedefini gerçekleştirmektir. Ruslar, Bulgarlar dışındaki Ortodokslar kendilerine iyi gözle bakmadıkları halde, Osmanlı ülkesindeki Ortodoksların hukukunu korumak bahanesiyle her an bir kargaşa çıkarmayı planlamaktadırlar. Selanik,

⁸¹ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 19-22.

⁸² BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 22-26. Ekrem Bey de validen jandarmaya kadar bütün memurların Hükümetin menfaati yerine kendi menfaatlerini düşünerek hareket etmelerinden şikâyet etmektedir, Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s. 93-94.

Manastır ve Üsküp'te çıkacak kargaşa ile Rumeli vilayetlerine bir Hıristiyan vali tayin edilmesi ve böylece "eski Rumeli-i şarki" şekline dönüştürülmesi amaçlanmaktadır.⁸³

4. Mustafa Suphi'nin Yanya'ya Dair Tespitleri

Yanya'ya ait hazırlanan 1866, 1879 ve 1904 tarihli layihalarda çeşitli problemler tespit edilmiş ve çözüm yolları teklif edilmişti. Tanzimat'tan itibaren yoğunlaşan reformlarla Yanya'da eğitim ve bayındırlık alanında pekçok gelişme sağlanmıştı. Ancak bütün bunlar yeterli olmamış ve çeşitli alanlardaki sıkıntılar II. Meşrutiyet'le beraber de devam etmiştir.

Mustafa Suphi'nin babası Ali Rıza Bey Kastamonu valiliğinden sonra 22 Şubat 1909'da Yanya valiliğine atanmış, ancak bu görevi uzun sürmemiş ve 30 Kasım 1909'da yerine Mustafa Zihni Paşa tayin edilmiştir.⁸⁴ Mustafa Suphi, idadiyi bitirdikten sonra Fransa'ya gitmiş ve burada L'école Libre Des Sciences Politique'den mezun olmuş, Paris'teki öğrenimi sırasında Tanin gazetesine muhabirlik yapmıştı. Dönemin pekçok genci gibi İttihatçılara yakınlık duyan Mustafa Suphi, 1911 kongresinden sonra İttihat ve Terakki'den uzaklaşmıştı.⁸⁵ Babasını ziyaret amacıyla Yanya'ya giden Mustafa Suphi, burada yirmi beş gün kalmış ve izlenimlerini Tanin gazetesinin 29 Temmuz 1909 tarihli nüshasında yayınlamıştır.⁸⁶ Bu yazının 17 Temmuz 1909 tarihinde Korfu adasından gönderildiği bilgisi gazetede yer almıştır. Mustafa Suphi'nin Yanya'ya dair tespitleri "bazı şayiât", "emn-ü asayiş", "emval-i ziraiye ve iktisadiye" ve "nafia ve maarif" başlıklarından oluşmaktadır.

Mustafa Suphi her türlü dış etkiye açık olan Yanya'da yirmi beş gün kaldıktan sonra vilayetin durumuna bir gazeteci olarak "bigâne" kalmasının mümkün olmadığını, zaten Girit meselesi sonrasında Yunanlıların, Yanya'nın güneyinde toplu olarak bulunan Rumlarla aralarındaki hisleri tahlil eden bir mektup gönderdiğini belirtiyordu. Mektubunda vilayetin Yunan hududunda çete faaliyetlerinin arttığını, "Epirus ve Etniki Eteryas" cemiyetlerinin faaliyetlerinin yoğunlaştığını, sahillerden silahların vilayete sokulduğunu yazdığını ifade ediyordu. Yunanlılar Berlin Kongresi'nden itibaren Yanya'ya göz dikmişler ve bu yönde politikalar takip etmişlerdir.⁸⁷ Arnavutların yaşadığı yerlerde Türkçe

⁸³ BOA, TFR. I.M, 2/166, s. 26-31.

⁸⁴ BOA, BEO, 3496/262171, 1 S 1327, İ. DH, 1478/1327/Za/27, 16 Za 1327.

⁸⁵ Adil Dağistan, "Milli Mücadelede Mustafa Suphi Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 34 (<http://atam.gov.tr/milli-mucadelede-mustafa-suphi-olayi/>).

⁸⁶ Mustafa Suphi, "Yanya Vilayetin Ahval-i Umumiyesi", *Tanin*, 29 Temmuz 1909, S. 325, s. 1-2. Gazete Mustafa Suphi için "muhabir-i mahsusamızdan" ifadesini kullanmıştır.

⁸⁷ M. Suphi, a.y., s. 1, Balkan Savaşı'nda Filat'ta kaymakam olan Ali Kemal Aksüt de M. Suphi'nin bu tespitlerine katılır, Ali Birinci, "Ali Kemal Aksüt'ün Filat Hatıraları", *OTAM*, S. 4, Ankara 1993, s. 450-451.

eğitim veren okulların yaygınlaşmaya başlaması, Fener Rum Patrikhanesi'ni harekete geçirmiş, Patrikhane'nin girişimleri ile pekçok kültür dernekleri açılmıştır.⁸⁸ Mustafa Suphi'ye göre bir memleketin en önemli problemi asayıştır. Eğer asayiş sağlanamazsa o memlekette ne maarif, ne bayındırlık, ne de ziraat gelişebilir. Babası Yanya'da vali olan Mustafa Suphi'nin Yanya'da asayiş denildiğinde aklına öncelikle Hükümet Konağı kapısında nöbet tutan ve çarıkları eskimiş, ağarmış ceketinin koltuk altları patlamış zaptiye gelmektedir. Ama bu zaptiye neferi, zaptiye alayının "*en vazifesinaslarından*". Fakat maaşı sadece yetmiş kuruştur ve hayatın belki de İstanbul'dan pahalı olduğu Yanya'da bu parayla geçinmek zorundadır. Yanya'daki zaptiyeler ya sefalet içinde yaşamakta, ya da gayrimeşru yollara başvurmaktadırlar. Mustafa Suphi subayların da çok az maaşla geçinmeye çalıştıklarını belirtir. Bir mülazım-ı sani bile 165 kuruş maaş almakta, ancak içlerinden bazıları beş on sene zarfında şaşırtıcı bir şekilde "*sahib-i irad*" olabilmektedirler. Mustafa Suphi Yanya'da asayışın tamamen olmadığına söylenemeyeceğini, bunun zabitanın kuvvetinden değil, "*ahalinin sükûnetinden*" ileri geldiğini ileri sürmektedir. Buna rağmen halk bir korku içinde yaşamakta; köyüne, çiftliğine giderken endişe duymaktadır. Bu durum, hükümetin bir olayın önüne geçecek güç ve kuvveti kendisinde görmemesinden kaynaklanmaktadır. Ahalinin kendisini güvende hissetmemesi, vilayetin iktisadi hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. Bulunulan ortam Yanya'nın iktisadi durumunu ve ziraatını harap etmekte, tarlalar çayırlara çevrilmekte ve asayışsızlık yüzünden köylerin etrafındaki verimli arazi boş kalmaktadır. Arazilerin bu durumunun tek sebebi, asayışsızlık değildir. Yanya'da araziler eskiden beri çiftlik şeklinde işlenmekte ve bazı beylerin elinde bulunmakta, içindeki köylüler ya amele, ya da kiracı olarak çalışmaktadırlar. Toprağı işleyen halk, devlete öşür vergisi ödedikten sonra toprağın sahibine de bir miktar para vermektedir. Bazen bu miktarlar gelirin % 60'ına kadar çıkmakta ve köylü geriye kalan % 40'la geçinmeye çalışmaktadır. Toprak sahipleri şehirde yaşamakta ve başka bir işle meşgul olmamaktadırlar. Köylüler çiftlik sahiplerine bir şey vermemek için zahmetli olan çiftçilik yerine hayvancılığı tercih etmişler, bu durum verimli arazilerin boş kalmasına yol açmıştır. Yanya gibi tarımın çok önemli olduğu bir yerde çözüm "*çalışkan ve mahsuldar bir anasır*" yetiştirmektir. Mustafa Suphi bu çiftçilerin toprak sahibi beylerin genç oğullarından seçilebileceğini, toprağa alıştırıldıktan sonra Avrupa'ya, Amerika'ya çiftçilik tahsili için gönderilebileceklerini, böylece büyük çiftliklerde ziraatın çok verimli bir şekilde yapılabileceğini belirtmektedir. Şu anda toprağı kiracı olarak işleyenler "*sahib-i mülk*" yapılarak onlardan da yararlanılmalıdır. Mustafa Suphi hazine-i hassadan hazineye intikal eden çiftliklerin 161 tanesinin Yanya vilayetinde olduğunu ve bir rivayete göre bu çiftliklerin satılacağını duyulduğunu, eğer Yunan sermayesi bu çiftlikleri ele geçirecek olursa buraları işleyen Rum köylüler de tamamen Yunan emellerine hizmet edeceklerdir. Diğer

⁸⁸ Bozbora, *a.g.e.*, s. 163.

ihtimal ise çiftliklerin ziraatla ilgisi olmayan kişilerin eline geçmesidir. Bu nedenle, bu çiftliklerin bir kısmı toprağı işlemekte olan köylülere birkaç yıl içinde bedelini ödemek kaydıyla satılacak olursa asıl maksat gerçekleşecektir. Çiftliklerin diğer kısmına Bosna gibi yerlerden gelen muhacirlerin iskân edilmesi uygun olacaktır.⁸⁹

Mustafa Suphi bayındırlıkla ilgili tespitlerinde, layihalardaki gibi yeni yollar yapımını teklif etmektedir. Yanya’da ticari ürünlerin sahillere nakli çok zor olmakta ve bu durum ihracatın pahalıya mal olmasıyla sonuçlanmaktadır. Yanya vilayetinde mahsul bol olduğu halde yolların yetersizliğinden dolayı satılamamaktadır. Ahmet Eyüp Paşa’nın valiliği sırasında büyük gayretlerle 114 kilometrelik Yanya-Preveze, 101 kilometrelik Yanya-Manastır, 112 kilometrelik Yanya-Serandoz yolları yapılmışsa da bu yollar tamire muhtaç bir hale gelmiştir. Avlonya ile merkez vilayet olan Yanya’nın bağlantısı ancak Tepedelen ve Ergiri üzerinden geçen bir hat ile sağlanabilmektedir. Grebene’ye doğru bir hat yapılacak olursa Selanik hududuna yakınlaşma imkânı olacaktır. Memlekette iş yapabilecek ne müteahhit, ne de mühendis vardır. Eğer Yanya’da Adriyatik sahiline doğru ve Korfu adasının karşısına kadar bir yol yapılacak olursa buralardaki tüccarı Yanya’ya getirmek mümkün olacaktır.⁹⁰

Mustafa Suphi maarif konusunda da teklifler getirmektedir. Osmanlı ülkesinin her yerinde “maarifperver” Yanyalıları rast gelinse de vilayette maarifin geliştiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü “*Yanyalılar maskat-ı re’slerine (doğulan yer) karşı pek vefasız çıkmışlardır*”. Vilayetteki iptidai mekteplerin seviyesi çok iyi değildir. Çünkü burada Türkçe muteber değildir ve bu mekteplerde Türkçe okuyup yazmayı pek bilmeyen hocalar görev yapmaktadır. Biraz kabiliyetli olanlar 150 kuruş maaşla hizmet etmek yerine muallimlikten istifa etmeyi tercih etmektedir. Mustafa Suphi, bu meselenin müfettişler tarafından araştırılmasını teklif eder. Mustafa Suphi Yanya’da maarifi incelerken hassa-i maarifi herkes ödediği halde mekteplerin sadece Müslümanların yaşadıkları yerlerde açıldığını dikkatini çektiğini, “*devr-i istibdata ait*” bu uygulamadan artık vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mustafa Suphi’nin diğer tespiti Yanya’da mükemmel Rum mekteplerinin bulunduğudür. Zaten Rum mekteplerinin bütçesi devlete ait mekteplerin bütçesinin iki katına ulaşmaktadır. Yanya’da Hükümete ait kız ve erkeklere yönelik 122 iptidai, 13 rüştiye ve 4 idadi bulunmaktadır ve 1325 senesi maarif-i hassa ianesi de ancak 867.623 kuruştur. Buna karşılık vilayette Rumlara ait 620 iptidai, 43 rüştiye ve 1 idadi bulunmakta; bütçesi de 1.700.000 kuruşa ulaşmaktadır. Rum mektepleri hemen her köyde muntazam bir şekilde faaliyet gösterirken Hükümetin kendi emeline hizmet edecek şekilde açtığı mekteplere herkesin rağbet etmesi, ancak bunların da mükemmel olmasıyla mümkün

⁸⁹ M. Suphi, a.y., s. 1.

⁹⁰ M. Suphi, a.y., s. 2.

olabilir. Hükümetin açtığı mekteplerin en önemli eksikliği muallimlerdir. Bunun için Darümuallimler açılmalı, idadi mezunlarının muallimliğe teşviki için muallimliğin askerlik hizmetine sayılması veya iyi maaşlar verilmesi gibi imtiyazlar sağlanmalı, imtihanlarla Darülfünun muallimliğine kadar çıkabilmelidirler.⁹¹

Yukarıda incelediğimiz üç layihada olduğu gibi Yanya'daki Rum mekteplerinin fazlalığı Mustafa Suphi'nin de dikkatini çekmiştir. Yanya vilayeti en fazla Rum mektebinin bulunduğu vilayetti. Öğrenci sayısı itibarıyla ise Selanik ve Edirne'den sonra üçüncü sırada yer alıyordu. Yanya'da nüfusun yarısından fazlasının Hıristiyanlardan ve bunların çoğunluğunun da Rumlardan oluşması böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Tablo 2. Rum Patrikhanesi'ne bağlı Rum okullarına ait sayısal bilgiler.⁹²

Vilayetler	Mektepler	Öğretmenler	Öğrenciler
İstanbul	185	612	19.132
Edirne	416	644	31.210
Selanik	521	787	32.534
Manastır	447	632	25.127
Üsküp	5	8	327
Yanya	615	753	25.656
İşkodra	11	18	503
Toplam	2.200	3.454	134.519

Yanya'daki nüfusun okullaşma oranına baktığımızda 650.000 olarak ifade edilen nüfus içinde 35.650 öğrenci mektebe devam etmekte ve bu sayı nüfusun % 0'de 54,84'ünün öğretim hayatı içinde olduğunu göstermekteydi.⁹³

Sonuç

Yanya vilayetinin durumuna dair hazırlanan üç layihada vilayetin idari yapısı, maarif, mali durum, nüfus, asayiş gibi başlıklar öne çıkmış, bu konularda çeşitli tespitler yapılarak çözüm yolları gündeme getirilmiştir. Layihalarda Yanya'nın Yunanistan sınırında bulunmasından dolayı önemli bir konumda olduğuna dikkat çekilmiştir. Yanya'da halkın çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturmasının Yunan propagandasına ve halkın "Helenleşme" sürecine yol açtığı belirtilerek çözüm olarak iptidai, rüştiye ve idadilerin yaygınlaşması gerektiği vurgulanmıştır. Bu okullarda mutlaka Türkçe öğretilmesi gerektiği belirtilmiş ve özellikle Rumlara bir özel okulu olan ve halen faaliyetine devam eden Zosima Mektebi'ne karşılık Rumlara da hitap eden bir idadi açılması teklif edilmiştir. Bu teklifler sonucunda Yanya'da pekçok iptidai, rüştiye ve dört tane

⁹¹ Mustafa Suphi, a.y., s. 2.

⁹² İlay İleri, "Osmanlı Devleti'nde Azınlıkların Eğitimi", *OTAM*, S. 23, Ankara 2008, s. 140.

⁹³ *1321 Maarif Salnamesi*, Asır Matbaası, 1321, s. 698.

idadi açılmışsa da bu okullara Hıristiyanlar rağbet etmemişlerdir. Layihalarda her türlü problemin çözümü olarak eğitim gündeme getirilmiş, fakat Yanya'da yaşanan okullaşma süreci sadece Rumların değil, Müslüman Arnavutlar arasında bile milliyetçiliğin güçlenmesinin önüne geçememiştir. Hâlbuki layihalarda özellikle Arnavutların bu okullara ihtiyacı olduğu vurgulanmıştı.

Layihalarda dikkat çeken bir husus, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine uygun bir şekilde örneklerin hep Avrupa'dan verilmesidir. Eğitimden nüfus istatistiklerine, yerleşim merkezlerine, yollara ve köprülere kadar her örnek Avrupa ve Amerika'dan verilmekte, herhangi bir alanda yapılacak yenilikler için devlet adamlarının iknası bu şekilde olmaktadır.

Layihalarda asayişsizlikten ve memurlardan şikâyetler dikkat çekmektedir. Asayişsizliğin Yunan destekli Rum çetelerden, ya da Arnavutların kanunlara tam olarak uymamalarından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Yanya'da güvenliği sağlamak amacıyla tedbirler alınmış, pekçok karakol inşa edilmiş, fakat Mustafa Suphi'nin de gözlemlediği gibi 1909'da bile asayişsizliğin önüne geçilememiştir. Memurların yetersizliği ve açıkça dile getirilmese de rüşvet olayları vilayetin önemli bir problemi olarak görülmektedir.

Layihalarda bayındırlık faaliyetleri de yer almış, özellikle ticaretin gelişmesi için yollar ve köprüler yapılması, bataklıkların kurutulması, demiryolu bağlantısının sağlanması teklif edilmiştir. Her ne kadar bazı yollar yapılmışsa da, demiryolu yapımı hiçbir zaman gerçekleşmemiş, Mustafa Suphi de ulaşımdan şikâyet etmiş, yolların yetersizliği Balkan Savaşları'nda Yanya savunmasında büyük sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur.

Yanya'nın en büyük problemlerinden birisi olarak nüfusun çoğunluğunun Rumlardan oluşması gösterilmiş; çözüm olarak Müslüman nüfusun artırılması, muhacirlerin Yanya'nın Loros ovasına ve özellikle Yunanistan sınırına yerleştirilmesi teklif edilmiştir. Hatta Balkan Savaşı öncesinde Yanya Kolordusu Komutanlığı'na tayin edilen Esat Paşa (Bülkat) da aynı teklifte bulunmuş, fakat bu projeyi hiçbir zaman uygulama imkânı olmamıştır.

Layihalar ve en son olarak Mustafa Suphi'nin tespitleri ve teklifleri çok haklı nedenlere dayanmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti birtakım çabalar gösterse de Yanya vilayetinde iç ve dış faktörlerin de etkisiyle tam bir kaynaşmayı sağlayamamış; Rumların Yunanistan'a bağlanma, Arnavutların önce özerk olma, daha sonra da kendi devletlerini kurma planlarını engelleyememiştir. Yanya vilayetini oluşturan sancaklardan Yanya ve Preveze bugün Yunanistan; Berat ve Ergiri ise Arnavutluk topraklarına dâhil bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler.

Kaynaklar

A. Arşiv belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: HR. SYS, 124/6, İ. DH, 554/38571, İ. MF, İ. MVL, 578/25925, MF. MKT, 595/22, MKT. MHM; 372/18, 374/49, 376/100, 380/72, Y. PRK. UM, 3/47.

B. Salnameler

1292 Yanya Salnamesi, Vilayet Litografyası, Yanya 1292.

1308 Yanya Salnamesi, Vilayet Matbaası, Yanya 1308.

1311 Yanya Salnamesi, Vilayet matbaası, Yanya 1311.

1319 Yanya Salnamesi, Vilayet Matbaası, Yanya 1319.

1321 Maarif Salnamesi, Asır Matbaası, 1321.

C. Hatıra eserler

Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar*, İletişim yayınları, İstanbul 2006.

Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk*, Haz. Abdülhamit Kırmızı, Klasik yayınevi, İstanbul 2009.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Editör: Sommerville Story, Çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, Tarih Vakfı yayınevi, İstanbul 2009.

Duru, Kazım Nami, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, Sucuoğlu matbaası, İstanbul 1959.

D. Tetkik eserler

BOZBORA, Nuray, *Arnavutluk Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut kitapları, İstanbul 1997.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 1*, Küre yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

KÜLÇE, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, y.y, İzmir 1944.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Alam*, C. 6, Mihran Matbaası, İstanbul 1316.

VAHAPOĞLU, M. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Boğaziçi yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.

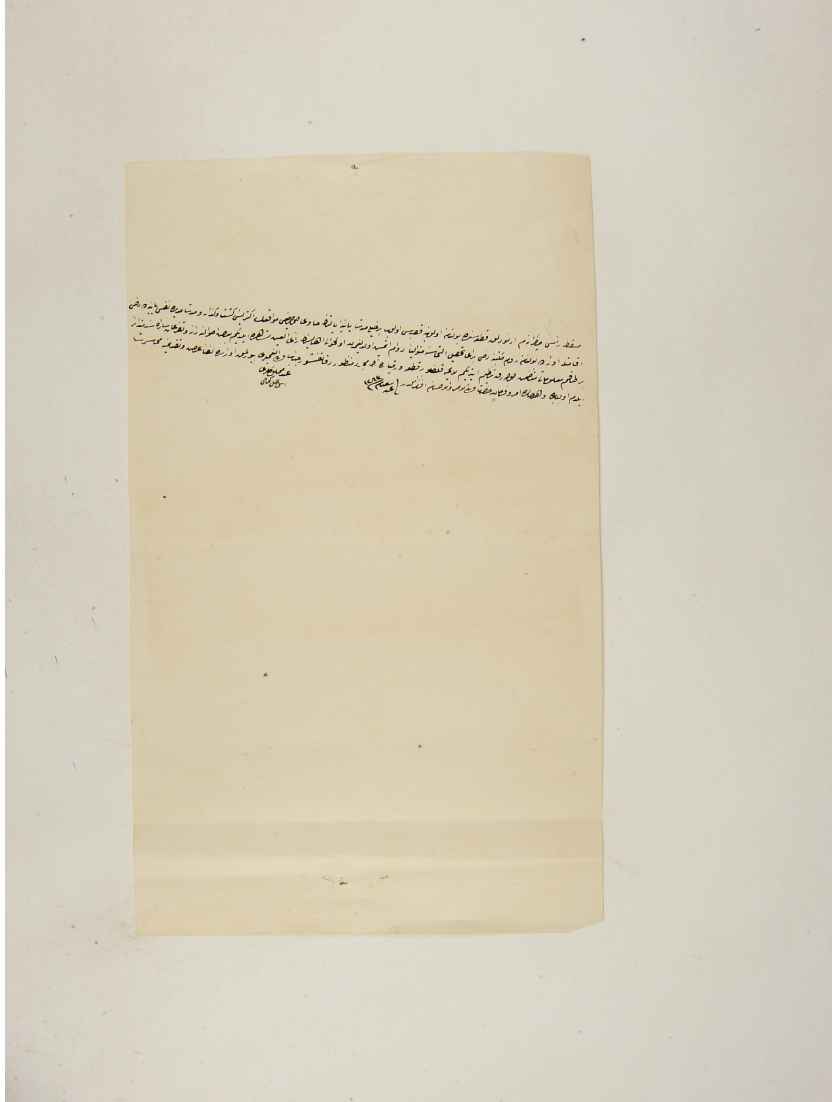
Ziver, *Rodos Tarihi*, Rodos 1312, Vilayet Matbaası.

E. Makaleler

BİRECİKLİ, İhsan Burak, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 3, S. 5, Ankara 2009, s. 95-122.

- BİRİNCİ, Ali, "Ali Kemali Aksüt'ün Filat Hatıraları", *OTAM*, S. 4, Ankara 1993, s. 437-466.
- BLUMI, İsa, "Teaching Loyalty in the Late Ottoman Balkans: Educational Reform in the Vilayets of Manastir and Yanya, 1878-1912", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. XXI Nos. 1&2 (2001), s. 15-23.
- ÇADIRCI, Musa, "II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, s. 413-485.
- ÇOLAKU, Şaban, *İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine*, TTK Yayınevi, Ankara 1994.
- DAĞISTAN, Adil, "Milli Mücadelede Mustafa Suphi Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 34 (<http://atam.gov.tr/milli-mucadelede-mustafa-suphi-olayi/>).
- FSHAZİ, Falma, 2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu "O An", *İÜ SBF Dergisi*, S. 38, İstanbul 2008, s. 161-178.
- İLERİ, İlay, "Osmanlı Devleti'nde Azınlıkların Eğitimi", *OTAM*, S. 23, Ankara 2008, s. 129-148.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, "Layiha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 116-117.
- ÖZCAN, Uğur, Dalyan, Murat Gökhan, "19. yy'da Rumlar ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları", *History Studies*, Volume 3/3 2011, s. 319-336.
- SHAW, Stanford, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim yayınları, İstanbul 1985, s. 934-946.
- F. Tezler**
- AFMATAJ, Luan, *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- NİZAMOĞLU, Yüksel, *Vebip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- ZEYREK, Suat, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Ek 1: İsmail Kemal Bey'in 1866 yılında sunduğu layihanın ilk sayfası.

Ek 2: Yanya'da bazı Hıristiyanların Rusya, Atina ve Viyana bankalarına terk ettikleri para miktarlarını gösteren liste

قائمة اموال المسيحيين الذين تركوا أموالهم في بنوك روسيا، أثينا، وينا

الاسم	المبلغ	الاسم	المبلغ	الاسم	المبلغ
ياوطة ماس بيلو	١٩٥٠٠	٢١٠٠٠	٠	٠	٠
فروط برك	١٠٤٠٠	٠	٠	٠	٠
بروك سول	٤٠٠٠٠	٠	٠	٠	٠
بان زيموف	٠	٥٠٠٠٠	٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٤٤٥٠٠	٠	٥٠٠٠٠	٠	٠
انديس ليدو بتر	٠	٠	٥٥٠٠٠	٠	٠
ليخا ليدو بتر	٠	٠	١٤٠٠٠	٠	٠
ديودونوف	٠	٠	٦٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٥١٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٥٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٦٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	١٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	١٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	١٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٤٥٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٤٥٠٠٠	٠	٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٦٥٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٤٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٢٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	١٧٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٤٨٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٩٥٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	٥٠٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	١٧٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	١١٠٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٥٠٠٠٠	٠	٤٩٥٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٠	٠	١٠٥٠٠	٠	٠
بان ليدو بتر	٥١١٠٠	٢٤٨٠٠	١١٧٦٠٠	٠	٠

مجموعاً

٢٤٥٠٠
١١٠٠
٢٤٨٠٠

